

КИЇВСЬКА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ

МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА З ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ВРЯДУВАННЯ

ДИПЛОМНА РОБОТА

**«Між необхідністю та зловживанням: сприйняття обмежень прав в умовах
воєнного стану»**

Студентка: Марченко Ілля
Науковий керівник: Сироїд Оксана

Для здобуття освітнього ступеня: Магістр
за спеціальністю: 281 Публічне управління та адміністрування

Київ 2026

ЗМІСТ

ЗМІСТ	1
АНОТАЦІЯ	2
Вступ	3
Огляд літератури	6
Аналітична рамка	10
Методологія	18
Результати	26
Дискусія	46
Висновки	48
Використані джерела	54
Додатки	60

АНОТАЦІЯ

Анотація. У дослідженні проаналізовано, за яких умов громадяни України сприймають пов'язані з воєнним станом обмеження прав і винятки як виправдані, а за яких — як ризик зловживань чи концентрації влади. Робота постає на перетині дискусій про надзвичайні повноваження та легітимність у демократіях під час кризи. Український випадок є показовим, оскільки тривалий воєнний стан поєднується з підтримкою демократії та прийняттям обмежень.

Дослідження має пошуковий якісний дизайн і поєднує аналіз нормативної бази воєнного стану з 21 напівструктурованим інтерв'ю. Результати показують, що зовнішня загроза є найсильнішим, а законність — необхідним, але не достатнім чинником легітимації. Важливими також є пропорційність, обґрунтованість і відповідність обмежень ситуації, тоді як довіра до влади виступає модулятором оцінки.

Ключові слова: воєнний стан, обмеження прав, легітимність, надзвичайні повноваження, інституційна довіра, нормалізація, Україна

Кількість слів: 11032

Вступ

Реагування на шоки та кризи є одним з ключових завдань держави. Ця логіка універсальна для всіх типів режимів. Демократичні держави так само стикаються з війнами, терористичними атаками, катаклізмами та іншими загрозами, які підривають здатність держави виконувати свої функції. Ці шоки вимагають швидкої та скоординованої реакції з боку ключових інституцій держави, але водночас можуть послаблювати саму спроможність держави діяти ефективно.

Для компенсації негативних ефектів шоків та покращення кризового реагування, сучасні держави використовують інструмент надання надзвичайних повноважень (emergency powers) виконавчій гілці влади для реагування на надзвичайні загрози для системи (Bjørnskov & Voigt, 2018). Такий механізм може запроваджуватись як відповідь як на ендегенні так і екзогенні загрози, охоплюючи весь спектр від громадських заворушень до війн (Ferejohn & Pasquino, 2004). Ці повноваження можуть включати (але не обмежуватись): ухваленням рішень поза звичайною процедурою, змінами в режимі прав і свобод, запровадженням цензури, відступами від стандартних правових норм або перерозподілом ролей між цивільними, військовими та адміністративними структурами (Ferejohn & Pasquino, 2004).

Втім, специфіка демократичних режимів полягає в прагненні обмежувати вплив виконавчої влади системою стримувань та противаг. Адже саме виконавча гілка влади часто розглядається як така, що є найбільш загрозливою для збереження демократичного режиму (Paulsen, 1994). Тут і полягає найбільша проблема запровадження надзвичайних повноважень в демократії: необхідність мати здатність швидко реагувати на кризи конфліктує з логікою демократичного контролю. Попри це, дослідження свідчать що демократії застосовують надзвичайні повноваження з такою ж частотою, як і інші режими (Bjørnskov & Voigt, 2018; Lundgren et al., 2020).

Ризиковість цього механізму для демократії, особливо у випадку затяжних криз та нестабільного політичного режиму, частково підтверджують історичні приклади. Конституція Веймарської республіки, яку історик Річард Еванс назвав "значно демократичнішою, ніж багато інших" (**The Coming of the Third Reich**), мала ключове положення: 48 стаття дозволяла Президенту в парламентській за своєю суттю республіці одноосібно оголошувати надзвичайний стан, що з часом стало стандартним методом реагування на громадські заворушення та інші кризові

ситуації. У контексті політичної поляризації та економічної кризи цей інструмент вплинув на пригнічення парламентаризму та посилення виконавчої влади, що пізніше дозволило Адольфу Гітлеру встановити тоталітарну диктатуру.

Більш сучасними прикладами надання таких повноважень є реакція США на атаки 11 вересня 2001 року, зокрема Executive Order 13224 та Proclamation 7463, які надали президенту США широкі виконавчі повноваження для збільшення чисельності й розміру збройних сил, розподілу оборонних коштів на його розсуд і повернення у дію резервістів. Частина з цих заходів діють досі, через 25 років після їх запровадження. При цьому у короткій перспективі початкове надання надзвичайних повноважень призвело до зростання довіри до національного уряду, що спостерігалось в перші місяці після атак 9/11 (Chanley, 2002; Gaines, 2002), відповідно до логіки «rally around the flag». Подібний короткостроковий ефект спостерігався і в Іспанії внаслідок терористичних атак березня 2004 року, де реакція уряду на шок призвела до короткочасного зростання інституційної довіри (Dinesen & Jæger, 2013). У обох випадках ці ефекти були недовговічними й зникли протягом кількох місяців після атак.

Також показовим є приклад сучасної Угорщини, в якій надзвичайний стан мав перманентний характер з 2015 по 2026 рік та надавав можливість виконавчій владі діяти без належного контролю за допомогою системи т.з. «Правління за допомогою указів» та призвів до практики, яку описують як «нормалізація винятку». (Gábor Mészáros, 2024). Розпочавшись під проводом міграційної кризи, він був продовжений через пандемію Covid-19 та війну в Україні та називається однією з причин занепаду верховенства права в Угорщині та її відходу від статусу повноцінної демократії (Gábor Mészáros, 2024; European Parliament, 2022).

У сучасній науковій дискусії протиставлення необхідності та демократичності зазвичай осмислюється через два взаємопов'язані блоки: літературу про надзвичайне врядування, яка акцентує на ризиках концентрації влади, нормалізації винятку та ослаблення контролю, і літературу про довіру та легітимність у кризах, яка показує, що зовнішня загроза може як тимчасово підвищувати підтримку влади, так і підірвати демократичні установки в довгій перспективі.

Аналітична прогалина цієї роботи постає на перетині цих двох дискусій. Існуючі дослідження досить добре пояснюють, як інституції розширюють повноваження в умовах кризи, а також фіксують механізми зміни довіри до влади та підтримки

демократії. Значно менш зрозумілим, однак, залишається інше: за якими критеріями самі громадяни оцінюють обмеження прав і механізми, запроваджені в межах надзвичайного режиму? Український випадок загострює цю проблему: тривалий воєнний стан співіснує з високою підтримкою демократії, але водночас із прийняттям обмежень і процедурних винятків. Отже, аналітична прогалина полягає не просто в тому, чи підтримують громадяни демократію або довіряють владі, а в тому, *за яких умов* вони вважають конкретні обмеження виправданими, тимчасовими і допустимими, а за яких трактують їх як ознаку ризику зловживань, надмірної концентрації влади та послаблення прав і підзвітності, формуючи наступне аналітичне питання:

За яких умов громадяни України сприймають пов'язані з воєнним станом обмеження прав і процедурні винятки як виправдані, а за яких — як ознаку ризику зловживань чи надмірної концентрації влади?

Дослідження має пряму суспільну значущість для України, де тривалий воєнний стан робить питання про критерії легітимності обмежень одночасно академічно й політично актуальним: від відповіді на нього залежить як суспільна підтримка надзвичайних заходів, так і інституційна стійкість після завершення війни

Дослідження має **пошуковий дизайн**. Цей вибір зумовлений тим, що, попри наявність сформульованих у літературі очікувань, сама логіка громадянської оцінки обмежень у тривалому воєнному стані залишається недостатньо вивченою. Пошуковий дизайн дає змогу не лише співвіднести емпіричні відповіді з наявними теоріями, а й виявити додаткові патерни, які не були повністю передбачені. **Перевага полягає в чутливості до складних і суперечливих способів аргументації респондентів;** обмеження ж передусім пов'язані з відсутністю статистичної репрезентативності та неможливістю зробити сильні казуальні узагальнення на рівні всієї сукупності. Саме тому результати цієї роботи доцільно трактувати як аналітичне уточнення механізмів і формулювання робочих узагальнень.

Структурно робота складається з кількох взаємопов'язаних частин. Спочатку проведено огляд літератури про надзвичайне врядування, легітимність і довіру в умовах кризи, після чого сформульовано аналітичну рамку дослідження та концептуалізовано ключові поняття. Далі описано методологічний дизайн, вибірку та принципи аналізу напівструктурованих інтерв'ю. У розділі результатів

послідовно розглянуто чотири теоретичні очікування, а також виокремлено наскрізні тенденції, механізми зв'язку та групові відмінності. У дискусії отримані результати вписуються в ширшу академічну дискусію про *emergency powers*, кризову довіру та межі демократичної підзвітності під час війни. Завершують роботу висновки, у яких узагальнюються основні знахідки, окреслюється внесок дослідження та пропонуються напрями для подальших досліджень.

Огляд літератури

Механізм надання надзвичайних повноважень виконавчій владі (*emergency powers*) має глибоке історичне коріння: ще в Римській республіці консули могли номінувати диктатора, який мав майже необмежену владу діяти в обхід стандартних процедур (Rossiter, 1948). Сучасні держави відтворюють цю логіку з великою варіативністю: від одноосібного оголошення надзвичайного стану виконавчою владою до обов'язкового затвердження парламентом (Bulmer, 2018). Фактично, принцип надання надзвичайних повноважень є майже універсальним: близько дев'яти з десяти конституцій в світі містять відповідні положення, а використання надзвичайних станів є звичним явищем у світовій політиці, яке присутнє як у демократій, так і автократій. (Bjørnskov & Voigt, 2018).

Сучасна дискусія щодо надзвичайних повноважень визначена трьома інтелектуальними лініями. Schmitt (1922) сформулював тезу, що суверенним є той, хто вирішує про виняток: право інститута оголосити надзвичайний стан і тимчасово призупинити правовий порядок є, за Шміттом, конститутивною ознакою його суверенітету. Rossiter (1948) запропонував модель «конституційної диктатури» — тимчасового розширення виконавчих повноважень із чіткими обмеженнями: виключно абсолютна необхідність, часові межі, збереження парламентського та судового контролю, заборона використання кризових повноважень для самозбереження у владі. Rossiter наголошував, що надзвичайні повноваження мають допомогти державі пережити кризу і повернутися до нормального режиму, а не підмінити його. Agamben (2004) дійшов висновку, що протягом XX століття тимчасовий режим надзвичайного врядування мав тенденцію перетворюватись на нормалізовану парадигму управління, охарактеризовану як «стан винятку».

З правової точки зору, Gross та Ní Aoláin (2006), проаналізувавши правові відповіді на кризи від Римської республіки до терористичних атак 2005 року в Лондоні, запропонували три моделі регулювання надзвичайних повноважень: *accommodation*

model (пристосування існуючого права), business-as-usual (застосування звичайного права без формального винятку) та extra-legal measures model (визнання позаправових дій з подальшим ex-post контролем). Їхній ключовий аргумент: ризик полягає не в самому факті винятку, а в тому, що дії, які раніше вважалися винятковими, з часом починають сприйматися як нормальні та рутинні.

Небезпека надзвичайного стану для демократії підсилена ширшою літературою щодо автократизації. На тлі спостереження тенденції загальносвітової деградації демократичних атрибутів у багатьох країнах (Lührmann & Lindberg, 2019), дослідники розглядають надзвичайні повноваження як вікно можливостей для переформатування режиму. Lührmann та Rooney (2021) на прикладі 60 демократій за 1974–2016 роки показали, що епізоди демократичної ерозії трапляються на 75% частіше у роки, коли оголошено надзвичайний стан; водночас залишаючи питання каузальності відкритим. Bermeo (2016) визначила executive aggrandizement як домінуючу сучасну форму демократичного відступу, тобто поступове послаблення стримувань і противаг через законні канали. Levitsky та Ziblatt (2018) підкреслили, що підтримка демократії часто слабшає під час криз, дозволяючи популістським елітам впроваджувати антидемократичні заходи.

Разом з тим, емпіричні дослідження дають неоднозначну відповідь. Ginsburg та Versteeg (2021) у масштабному дослідженні реакції на пандемію COVID-19 у понад ста країнах продемонстрували, що попри активне застосування надзвичайних повноважень виконавча влада залишалася обмеженою значним набором стримувань: парламентським контролем, судовим наглядом і субнаціональними органами влади, стверджуючи, що уявлення про «необмеженого виконавця» під час кризи є скоріш міфом, ніж емпіричною реальністю, принаймні в усталених демократіях.

Важливою характеристикою стійкості будь-якого режиму є легітимність, тобто готовність населення приймати цей режим (Useem & Useem, 1979), що базується на переконанні громадян, що існуючі інституції є найбільш відповідними для суспільства (Lipset, 1959). Відповідно, в основі легітимності демократичного режиму лежить довіра до інститутів: впевненість громадян у тому, що демократично обраний уряд діє в інтересах суспільства, ухвалює справедливі рішення та дотримується демократичних норм (Chanley, 2002; Rohrschneider & Schmitt-Beck, 2002). Довіра є фундаментальною для демократичної стабільності (Mishler & Rose, 1997): на відміну від автократій, демократії не можуть покладатися

виключно на примус (Bianco, 1994), а недовіра до державних інституцій підтримує дотримання регуляцій (Levi & Stoker, 2000).

Література демонструє, що під час екзогенних криз довіра до інституцій може зростати через ефект «rally around the flag» (Mueller, 1970). Після атак 9/11 довіра до уряду в США різко зросла, потім поступово нормалізувалася (Chanley, 2002; Gaines, 2002). Подібна динаміка зафіксована після терористичних атак в Іспанії (Dinesen & Jæger, 2013) та Франції (Van Hauwaert & Huber, 2020), а також під час початкової фази пандемії COVID-19 (Bol et al., 2021; Schraff, 2021). Steiner et al. (2023) продемонстрували, що навіть поза зоною бойових дій, вторгнення Росії в Україну посилює прихильність громадян до ЄС і демократичних принципів. Godefroidt (2023) у метааналізі 326 досліджень із 30 країн показав, що rally-ефект є контингентним: залежить від контексту країни та характеру загрози. Ефект “rally” демонструє схильність до виконавчої гілки влади, але суспільства можуть згуртовуватись не лише навколо лідерів, а й навколо інституцій (Hetherington & Nelson, 2003) та навіть військових операцій (Feinstein, 2018).

Водночас, кризи самі по собі можуть підірвати демократичні установки. Davis та Silver (2004) показали, що загрози безпеці роблять людей більш авторитарними та готовими прийняти обмеження свобод. Hetherington та Suhay (2011) підтвердили, що цей ефект найсильніший серед людей із нижчим базовим рівнем авторитаризму, яких страх «штовхає» до підтримки жорсткіших заходів. Svolik (2019) додав інституційний вимір: громадяни в нестійких демократіях часто готові пожертвувати демократичним управлінням заради безпеки. Foa та Mounk (2017) демонструють, що кризи спричиняють зниження суспільної довіри, особливо в державах зі слабкими інституціями.

Більш загальний контекст надає Valgarðsson et al. (2025): їхній аналіз 3377 опитувань із 143 країн за 1958–2019 роки виявив, що довіра до представницьких інституцій (парламенти, партії) має загальну тенденцію до зниження, тоді як довіра до «імплементуючих» інституцій (поліція, армія) залишається стабільною або зростає, що може вказувати на потенційну диференційовану ерозію довіри за типом інституцій.

Український кейс є унікальним полем для дослідження цих питань. Дефективний демократичний режим протистоїть тривалій екзогенній загрозі у вигляді військової агресії (з 2014 року — у «гібридній» фазі, з 2022 — у формі повномасштабної збройної агресії). Протягом понад чотирьох років діє формалізований режим

воєнного стану, який обмежує демократію, а триваюча військова загроза, схоже, спонукає громадян приймати ці обмеження.

Alexseev та Dembitskyi (2024), проаналізувавши панельне опитування одних і тих же респондентів до і після повномасштабного вторгнення виявили потужний позитивний вплив початку війни на підтримку демократії паралельно зі зростанням довіри до Президента. Цей ефект зберігався і серед тих, хто зазнав особистих втрат в ході війни. Їхня подальша робота *Victory in Freedom* (Alexseev та Dembitskyi, 2024) вносить уточнення: хоча підтримка демократії стала органічною частиною національної ідентичності, українці не видають «blank check of trust»: з прогресом війни респонденти прагнуть утримувати інституції підзвітними.

Український випадок створює певний парадокс для літератури про надзвичайні повноваження. З одного боку, тривалі надзвичайні режими традиційно асоціюються з ерозією демократичних інститутів та зниженням підтримки ідеї демократії. З іншого боку, український кейс демонструє відмінну динаміку: попри тривалу війну та дію воєнного стану, громадяни демонструють високий рівень підтримки демократії, водночас погоджуючись із обмеженням окремих демократичних процедур, зокрема проведення виборів. Це й утворює аналітичну прогалину: незрозуміло, за яких умов громадяни одночасно підтримують демократичні принципи та приймають обмеження демократичних практик. Цей парадокс і становить дослідницьку проблему даної роботи:

За яких умов громадяни України сприймають пов'язані з воєнним станом обмеження прав і процедурні винятки як виправдані, а за яких — як ознаку ризику зловживань чи надмірної концентрації влади?

Аналітична рамка

Дослідження спирається на нео-інституціоналістську логіку (інституції задають правила та обмеження для виконавчої влади) у поєднанні з біхевіоральним підходом (ставлення громадян до інституцій є емпірично вимірюваним наслідком політичних практик).

Концептуалізація

Дослідження оперує трьома ключовими поняттями.

Перше ключове поняття — **воєнний стан**, як особливий правовий режим та підвид надзвичайного режиму, що активується в умовах війни/збройного конфлікту та передбачає ширшу концентрацію повноважень і глибші дерогації (Gross & Ní Aoláin, 2006; Bulmer, 2018).

Обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану розуміються як обмеження конституційних прав і свобод громадян, запроваджені на підставі правового режиму воєнного стану. Сюди належать як прямі обмеження (комендантська година, заборона виїзду, обмеження зібрань), так і процедурні зміни (відсутність виборів, зміна повноважень між органами влади). Це поняття і є центральним об'єктом дослідження, саме ставлення громадян до змісту якого робота досліджує. Метод документального аналізу нормативно-правової бази воєнного стану (desk research) слугував основою для окреслення переліку таких обмежень, формулювання інтерв'ю-гайду та подальшої інтерпретації відповідей респондентів.

Сприйняття легітимності обмежень розуміється як суб'єктивна оцінка громадянами того, наскільки конкретне обмеження є виправданим, прийнятним і допустимим. Оскільки легітимність є прихованим конструктом, який неможливо виміряти напряду (Weber; Easton, 1975), у цій роботі вона операціоналізується через те, як респонденти артикулюють свої оцінки конкретних обмежень, які критерії при цьому використовують і де проводять межу між прийнятним і неприйнятним. У своїй класичній роботі Вебер виділив три типи легітимності: традиційну, харизматичну та раціонально-легальну. В умовах екзистенційної загрози може відбуватись зміщення від раціонально-легальної легітимності (віра в процедури) до харизматичної (віра в лідера-захисника), що в контексті війни створює додаткові ризики для інституцій, які вже є вразливими.

Інституційна довіра — розуміється як рівень довіри громадян до ключових державних інституцій (президент, парламент, уряд, суди). За Easton (1975), довіра є компонентом дифузної підтримки, т.н. «резервуару доброї волі», що відображає фундаментальну відданість системі. Тривале невдоволення діяльністю влади може поступово виснажувати цей резервуар. У цьому дослідженні довіра розглядається як один із чинників, що може впливати на оцінку обмежень.

Теоретична рамка

Теоретична рамка дослідження будується на поєднанні двох теоретичних блоків: літературі про надзвичайне врядування (emergency governance) та літератури про довіру в умовах кризи.

Надзвичайне врядування. Література про надзвичайні повноваження (Ferejohn & Pasquino, 2004; Gross & Ní Aoláin, 2006; Dyzenhaus, 2006 та ін.) описує, що в умовах кризи у виконавчій владі може відбуватись концентрація повноважень. Література описує ключовий ризик у вигляді перетворення виняткового режиму надзвичайного врядування на норму (нормалізація): тимчасові заходи закріплюються, тоді як механізми контролю слабшають (Agamben, 2005; Rossiter, 1948). Dyzenhaus (2006) описує цю ситуацію як «gray hole», коли формальні механізми контролю існують, але фактично не обмежують виконавчу владу. Цей блок літератури добре пояснює інституційну динаміку, втім працює переважно з тим, що роблять інституції, а не з тим, як громадяни оцінюють ці дії.

Громадянське реагування. Другий блок літератури працює зі ставленнями громадян. Rally-around-the-flag effect (Mueller, 1970) описує короткострокове зростання довіри до влади у відповідь на зовнішню загрозу. Проте цей ефект є тимчасовим: при затяжній кризі може настати ерозія довіри (De Wilde, 2015; Svolik, 2019). Кількісні дослідження по Україні (Alexseev & Dembitskyi, 2024; Bakke et al., 2025) підтверджують, що повномасштабне вторгнення підсилило і підтримку демократії, і довіру до влади одночасно. Результати соціологічних опитувань (Таблиця 1-2) фіксують цю класичну rally-динаміку в Україні: різке зростання довіри до президента у 2022 році з подальшим частковим зниженням, при цьому довіра до парламенту повернулась до довоєнного рівня. Утім ці дослідження працюють на агрегованому рівні, фіксуючи здебільшого факт змін, а не те, як саме громадяни формулюють свої критерії оцінки.

Теоретичні очікування

На основі огляду літератури були попередньо виокремлені чотири основні механізми оцінки обмежень, які були сформульовані як теоретичні очікування. Теоретичні очікування виконали роль попередніх орієнтирів для формування опитника та подальшого аналізу та систематизації результатів інтерв'ю. На відміну від гіпотез, вони були відкритими до індуктивних знахідок, що не передбачались теоретичними очікуваннями.

Agamben (2005) та Gross & Ní Aoláin (2006) описують, що тривале функціонування надзвичайного режиму може призводити до того, що виняткові заходи перестають сприйматися як відхилення від норми та здаватись звичайним порядком речей. На рівні громадянського сприйняття це може проявлятися у зниженні чутливості до обмежень.

Отже, **Теоретичне очікування 1:** Тривале запровадження воєнного стану сприяє нормалізації пов'язаних із ним заходів та обмежень, внаслідок чого частина громадян менш чітко ідентифікує їх як обмеження прав і свобод.

Rally-ефект (Mueller, 1970) та дослідження Alexseev & Dembitskyi (2024) вказують на те, що фактор наявності зовнішньої загрози підвищує готовність приймати обмеження як необхідний захід. «Загроза виживанню держави» може слугувати достатньою підставою для обґрунтування обмежень, особливо на початковому етапі кризи.

Теоретичне очікування 2: Громадяни, які сприймають обмеження в межах воєнного стану як відповідь на зовнішню загрозу, схильні оцінювати їх як більш легітимні та виправдані.

За Easton (1975), довіра до інституцій є частиною дифузної підтримки, яка формує фоновий рівень готовності приймати рішення влади. Rally-ефект створює короткостроковий сплеск довіри, який може знижувати критичність оцінок. В умовах наявності військової загрози, зміщення від раціонально-легальної до харизматичної легітимності (за Weber) може додатково посилювати цей ефект.

Теоретичне очікування 3: Довіра до президента та виконавчої влади є одним із чинників, що підвищують прийнятність обмежень, запроваджених у межах воєнного стану.

Rule-of-law підхід до надзвичайного врядування (Dyzenhaus, 2006; Gross & Ní Aoláin, 2006) описує законність, тимчасовість, пропорційність та підзвітність як мінімальні умови, за яких виняткові заходи залишаються сумісними з демократичним устроєм. Тобто, коли обмеження втрачають чіткі часові межі або правову підставу, вони можуть почати сприйматися як загроза, а не як захист.

Теоретичне очікування 4. Обмеження в межах воєнного стану є більш прийнятними для громадян тоді, коли вони сприймаються як законні та тимчасові.

Таблиця 1. Довіра до інституцій у 2021-2025 роках (% тих, хто довіряє - «повністю довіряю» + «скоріше довіряю»). Джерело: КМІС: Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках; КМІС: Довіра суспільним інституціям(2026)

Інституція	2021	2022	2023	2024	2025
Президент	27	84	62	45	57
Верховна Рада	11	35	15	13	12
Уряд	14	52	26	20	23
ЗСУ	72	96	96	92	94
ЗМІ	29	63	58	54	51
Місцева влада	30	58	41	37	35
Суди	—	25	12	12	15
Прокуратура	—	21	9	9	12
Волонтери	68	84	84	81	79
Медіа (телебачення)	32	57	29	27	34

Таблиця 2. Довіра до інституцій (% тих, хто довіряє - «повністю довіряю» + «скоріше довіряю») Джерело: Центр Разумкова

Інституція	Лип.–серп. 2021	Верес. 2024	Верес. 2025	Листоп. 2025
-------------------	----------------------------	------------------------	------------------------	---------------------

Президент	36	49	52	48
Верховна Рада	19	16	17	19
Уряд	22	21	23	21
ЗСУ	68	92	93	92
Суди	16	16	20	23
Церква	64	63	62	65
Волонтери	64	80	82	81
Поліція	39	50	46	46
Влада в цілому	—	34	34	33

Таблиця 3. Підтримка демократії. *Джерело: Центр Разумкова (face-to-face)*

	Черв ень 2010	Траве нь 2013	Вере сень 2017	Лист опад 2019	Черв ень 2021	Трав ень 2023	Черв ень 2024	Квіте нь–тр авень 2025	Вере сень 2025	Листо пад 2025
Демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України	51,7	47,9	56,3	49,5	53,6	73,1	61,2	61,2	65,9	55,5

За певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний	21,6	22,5	18,0	21,9	23,8	9,5	14,8	12,9	13,1	20,3
Для такої людини, як я, не має значення, демократичний режим у країні чи ні	14,6	16,7	13,8	12,8	14,8	8,8	12,5	15,2	14,4	14,8
Важко відповісти	12,0	12,9	11,9	15,7	7,9	8,6	11,5	10,7	6,6	9,3

Таблиця 4: “Наскільки важливо, щоб Україна стала повноцінно функціонуючою демократією?”. Показник “дуже важливо + важливо”.

Джерело: КМІС

Період	Частка респондентів
Грудень 2021	76%
Травень 2022	94%

Серпень 2022	95%
Травень 2023	95%
Травень 2024	93%

Методологія

Дослідження має пошуковий (exploratory) дизайн та ґрунтується на якісному підході. Його метою є дослідження механізмів і умов, за яких громадяни України оцінюють обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану як виправдані або невинуватені. Відповідно до цієї дослідницької мети, дослідження фокусується не на пошуку та вимірюванні сили зв'язків між залежною та незалежною змінними, а на тому, як респонденти формують свої критерії оцінки, які чинники при цьому враховують і де проводять межу між прийнятним і неприйнятним.

Якісний підхід обрано з кількох причин. По-перше, наявна кількісна література та соціопитування (Alexseev & Dembitskyi, 2024; Bakke et al., 2025; дані КМІС та Центру Разумкова) добре фіксують агреговані тренди довіри та підтримки демократії, але працюють із заданими категоріями і не можуть зафіксувати, як громадяни самостійно артикулюють свої критерії оцінки обмежень. По-друге, дослідницьке питання передбачає вивчення інтерпретацій, смислів і оцінок, що є предметом саме якісної методології. По-третє, пошуковий дизайн застосовується в полі, де ще не сформована теоретична база і строгі каузальні гіпотези щодо індивідуальних критеріїв оцінки надзвичайних заходів.

Основним обмеженням якісного підходу є неможливість статистичного узагальнення результатів на генеральну сукупність населення України. Тому результати дослідження дозволяють виявити механізми та умови, але не визначити їхню поширеність серед населення.

Дослідження поєднує два методичні компоненти: (1) Напівструктуровані інтерв'ю з громадянами України та (2) Документальний аналіз нормативно-правової бази воєнного стану в Україні

(1) Напівструктуровані інтерв'ю з громадянами України є основним інструментом збору емпіричних даних.

(2) Документальний аналіз нормативно-правової бази воєнного стану в Україні (desk research) виконує допоміжну та контекстуалізуючу функцію. Його метою є окреслення de jure рамки воєнного стану, тобто формально закріплених обмежень прав і свобод, нормативно визначеного розподілу повноважень між органами державної влади та механізмів контролю. Документальний аналіз перш за все слугував основою для формулювання інтерв'ю-гайду (перелік обмежень, який

обговорювався з респондентами, базується на Указі Президента про введення воєнного стану та Законі “Про правовий режим воєнного стану”) та подальшої інтерпретації відповідей респондентів, зокрема, для співставлення de jure та de facto ситуації у сприйнятті громадян.

Операціоналізація

Оскільки дослідження має пошуковий дизайн і фокусується на сприйнятті, то використання залежної/незалежної змінної не повністю відповідає меті дослідження. Натомість, центральним досліджувальним явищем є сприйняття легітимності обмежень, яке операціоналізується через те, як респонденти:

- оцінюють конкретні обмеження (виправдане / умовно виправдане / не виправдане);
- формулюють критерії цієї оцінки (загроза, пропорційність, обґрунтованість, довіра, законність, тимчасовість, тощо);
- визначають межу між прийнятним і неприйнятним;
- фіксують або не фіксують зміни у балансі влади та потребу в контролі.

Чотири аналітичні фокуси, що відповідають теоретичним очікуванням, операціоналізуються через відповідні блоки інтерв'ю-гайду:

Таблиця 5. Аналітичні фокуси дослідження

Теоретичне очікування	Аналітичний фокус	Індикатори в інтерв'ю
ТО1 (нормалізація)	Ступінь ідентифікації обмежень як обмежень прав	Чи респондент називає заходи обмеженнями; чи відчуває їх особисто; чи фіксує зміну сприйняття з часом

ТО2 (загроза)	Роль сприйняття зовнішньої загрози в оцінці	Чи пов'язує виправданість із війною/безпекою; чи диференціює за географією та часом
ТО3 (довіра)	Роль довіри до інституцій в оцінці	Рівень довіри до президента, ВР, судів, уряду; чи пов'язує довіру з оцінкою обмежень; чи фіксує зміни балансу влади
ТО4 (тимчасовість/законність)	Роль процедурних критеріїв	Чи згадує законність, термін, процедуру як критерії; чи фіксує потребу в контролі; де проводить межу прийнятності

Документальний аналіз нормативно-правової бази воєнного стану (desk research)

Документальний аналіз нормативно-правової бази є допоміжним методом дослідження, що виконував переважно контекстуалізуючу та тріангуляційну функцію. Його метою був маппінг de jure рамки воєнного стану: формально закріплені обмеження прав і свобод, нормативно визначений розподіл повноважень між органами влади та механізми контролю. Аналіз слугував основою для формулювання інтерв'ю-гайду, оскільки перелік обмежень, що обговорювався з респондентами, спирається на Указ Президента про введення воєнного стану та Закон «Про правовий режим воєнного стану». Крім цього, desk research допоміг з формулюванням аналітичну точку відліку для інтерпретації відповідей та дозволив зіставити правову реальність зі сприйняттям респондентів, що було проведено в окремому підрозділі розділу Результати. Емпіричною базою аналізу стали Конституція України, профільні закони, укази Президента, рішення РНБО, а також аналітичні звіти міжнародних організацій (Freedom House, BTI, International IDEA) та моніторингових проєктів (ОПОРА, ЧЕСНО). Детальний опис проведеного аналізу наведений у Додатку 3.

Аналіз дозволяє зафіксувати, що воєнний стан в Україні є особливим типом надзвичайних повноважень, який не повністю відповідає класичному martial law як заміні цивільного врядування військовим. Український воєнний стан поєднує елементи і англо-саксонської і континентальної моделей надзвичайних режимів: він має формалізований конституційний режим (ст. 106 Конституції, Закон № 389-VIII) із визначеним переліком обмежень, але зберігає безперервність цивільного врядування: суди працюють, парламент функціонує, а ст. 10 Закону прямо забороняє припинення повноважень Президента, Верховної Ради, КМУ, судів і прокуратури.

Важливим також є також те, що воєнний стан є внутрішньодержавним режимом, який визначає обмеження прав і зміну повноважень влади всередині країни. Тобто він відмінний від стану війни (категорія міжнародного права, що де-факто стала анахронізмом) та дозволу на застосування Збройних Сил (окреме парламентське рішення згідно із Законом «Про оборону України»). Ця різниця дозволяє оцінювати ведення війни окремо від внутрішніх обмежень, запроваджених у зв'язку з нею. Воєнний стан введено Указом № 64/2022 від 24 лютого 2022 року, затвердженим Верховною Радою того ж дня; станом на квітень 2026 року його продовжено понад 16 разів у 90-денних інтервалах.

В ході аналізу також визначені конкретні механізми обмеження прав і свобод в межах воєнного стану. Так, указ (ст. 3) і ст. 8 Закону «Про воєнний стан» визначають перелік можливих заходів: обмеження свободи пересування та комендантська година, трудова повинність, примусове відчуження власності для потреб оборони, заборона мирних зібрань, обмеження діяльності партій, особливий режим в'їзду-виїзду, обмеження у сфері ЗМІ. Окремо, Стаття 19 Закону забороняє зміну Конституції, проведення виборів і референдумів під час дії воєнного стану.

Ключовим спостереженням є розрив між *de jure* рамкою та *de facto* практикою. *De jure* воєнний стан не надає Президенту прямих додаткових повноважень: надзвичайні заходи здійснюються військовим командуванням разом із військовими адміністраціями, парламент контролює продовження воєнного стану, суди функціонують тощо. *De facto*, однак, аналіз нормативних актів і аналітичних джерел виявив кілька механізмів можливої фактичної концентрації влади навколо інституту Президента, кожен із яких має формальну правову основу, але кумулятивний ефект яких може створювати домінування виконавчої влади. Зокрема, голови військових адміністрацій призначаються Президентом і вбудовані у

вертикаль виконавчої влади, де-факто заміщуючи (або принаймні конфліктуючи з) обрані представницькі органи. По-друге, рішення Ради національної безпеки і оборони вводяться в дію указами Президента й не потребують голосування Верховної Ради, що дозволило під час воєнного стану призупинити діяльність 11 політичних партій (Указ № 153/2022), консолідувати інформаційний простір у марафон «Єдині новини» (Указ № 152/2022) та системно застосовувати персональні санкції, тобто ухвалювати рішення зі значним впливом на права і свободи в обхід звичайної процедури через парламент. По-третє, відсутність виборів: маючи об'єктивне безпекове обґрунтування, відкладення виборів на понад чотири роки усуває основний механізм електоральної підзвітності (Bermeo, 2016). Freedom House (2025) знизив оцінку свободи в Україні саме з цієї причини, хоча соціологічні українські опитування й фіксують суспільний консенсус щодо обґрунтованості відкладення. По-четверте, кількісне послаблення парламенту: у складі Верховної Ради залишається 393 депутати, вакантні мажоритарні округи не заповнюються, а монофракція «Слуга народу» де-факто не забезпечує 226 голосів самотужки (ОПОРА, 2025). ВТІ (2026) фіксує, що з 2019 року Офіс Президента є домінуючим центром прийняття рішень, і ця підпорядкованість загострилася після початку повномасштабної війни.

Крім цього, формальна наявність контролю над виконавчою владою не гарантує його ефективності. Dyzenhaus (2006) характеризує це як ситуацію «grey hole», де, хоч механізми обмеження влади формально існують, але фактично можуть її не стримувати. Розрив між нормативною наявністю контролю та його практичною дієвістю є важливим містком, що з'єднує документальний аналіз із аналізом інтерв'ю: чи фіксують самі громадяни потенційну концентрацію влади, яку документують правові джерела, і як вони її оцінюють?

Генеральна сукупність та вибірка

Генеральною сукупністю цього дослідження є повнолітні цивільні громадяни України, які на момент проведення інтерв'ю проживали на території України, та, відповідно перебували під дією режиму воєнного стану. Ця сукупність є релевантною для дослідницького питання, оскільки робота досліджує те, за яких умов громадяни сприймають пов'язані з воєнним станом обмеження як виправдані або, навпаки, як загрозливі. Військовослужбовці свідомо не включалися до генеральної сукупності цього дослідження, оскільки їхній правовий статус,

професійний досвід і безпосередня залученість до воєнних заходів могли б формувати якісно іншу логіку сприйняття, відмінну від цивільного населення.

Вибірка формувалася як неімовірнісна цілеспрямована вибірка з елементами максимальної варіації та методу “снігової кулі”. На першому етапі до участі запрошувалися респонденти з урахуванням бажаної варіації за статтю, віком, регіоном проживання, статусом внутрішньо переміщеної особи та наявністю близьких зв’язків із військовими. На другому етапі частина вже залучених або потенційних респондентів рекомендувала інших можливих учасників, які відповідали дослідницьким критеріям і розширили різноманітність вибірки. Цей підхід не має на меті статистичну репрезентативність, однак є придатним для якісного дослідження, орієнтованого на виявлення різних способів інтерпретації воєнного стану та пов’язаних із ним обмежень.

До вибірки увійшли 21 респондент: 16 чоловіків і 5 жінок віком від 20 до 58 років. Вибірка була зміщена у бік молодших вікових груп та чоловіків: 11 із 21 респондентів були у віці до 25 років. Серед респондентів 8 осіб мали статус ВПО, 6 проживали у прифронтових містах (Харківська область), ще 1 — на прикордонній території в Одеській області. Професійно-соціальний профіль вибірки охоплював студентів, юристів, волонтерів, працівників фінансової сфери, науковців, медиків і підприємців. Детальні характеристики вибірки наведено у додатку.

Вікове зміщення вибірки фіксується як одне з суттєвих обмежень роботи: результати краще відображають досвід молодших громадян, для яких довоєнний період не був частиною дорослого життя. Водночас старша когорта представлена меншою кількістю респондентів (віком 26–58 років), які надали якісно інший тип відповідей, демонструючи більший скептицизм щодо тимчасовості та структурніше розуміння динаміки влади, що підтверджує значущість вікового чинника при інтерпретації.

Формального тесту насичення (saturation) не проводилося, однак у процесі кодування чотирьох останніх інтерв'ю нові коди практично перестали з'являтися, відтворюючи наявні категорії й переважно підсилювали виявлені патерни, не породжуючи якісно нових механізмів. Це дає підстави вважати, що для виявлених тенденцій досягнуто достатнього рівня насичення, хоча через невеликий розмір і зміщеність вибірки це слід трактувати обережно.

Процедури збору даних

Інтерв'ю проводились в онлайн-форматі (відео чи аудіозв'язок) у період березня 2026 року. Тривалість інтерв'ю варіювалась від 25 до 55 хвилин. Усі інтерв'ю були записані за попередньою інформованою згодою респондентів. Транскрибування здійснювалось автоматично за допомогою сервісу Turboscribe з подальшим ручним редагуванням кожного транскрипту для усунення помилок розпізнавання.

Інструментом збору даних є напівструктурований інтерв'ю-гайд, що складається з п'яти тематичних блоків:

- Блок 0: Знайомство (вік, рід занять, досвід війни)
- Блок 1: Сприйняття обмежень прав і свобод
- Блок 2: Легітимність обмежень
- Блок 3: Повноваження та робота влади
- Блок 4: Тимчасовість та нормалізація

Гайд розроблено так, щоб кожен блок відповідав одному або кількома теоретичним очікуванням, але не нав'язував респондентам заздалегідь визначених категорій. Питання сформульовані переважно відкрито, з використанням follow-up уточнень для поглиблення відповідей. Повний текст гайду наведено у додатку.

Метод аналізу даних

Аналіз транскрибованих інтерв'ю здійснено методом тематичного аналізу (thematic analysis) за підходом Braun & Clarke (2006) з використанням програмного забезпечення Atlas.ti. Цей метод обрано, оскільки він дозволяє поєднати дедуктивне кодування (на основі теоретичних очікувань) з індуктивним (для фіксації тем, що виникають безпосередньо з даних), що найкраще відповідає характеру дослідження.

Кодування здійснювалось у два етапи. На першому етапі на основі чотирьох теоретичних очікувань (ТО1–ТО4) та категорій з desk research сформовано початковий набір кодів, організованих у код-групи (оцінка, нормалізація, загроза, довіра, тимчасовість/законність, влада). На другому етапі кодова книга індуктивно доповнена кодами, які виникли з даних: пропорційність, зловживання, обмеження суспільства, дистанція влади, обґрунтованість як самостійний критерій. Загалом

сформовано 39 кодів, об'єднаних у 7 код-груп. Кодова книга з визначеннями наведена у додатку.

Після завершення кодування здійснено аналіз за допомогою інструментів Atlas.ti: Code-Document Table (матриця код × респондент), Code Frequencies (частота кодів), Code Co-occurrence Table (спів-появлення кодів). Ці інструменти дозволили перейти від окремих кодів до наскрізних тем та патернів, виявити зв'язки між аналітичними фокусами та ідентифікувати групові відмінності.

Заходи із зменшення викривлень

Пошуковий якісний дизайн має специфічні загрози валідності. Для їхнього зменшення в роботі вжито кілька заходів:

Кодова книга розроблена до початку кодування на основі теоретичних очікувань, що мало на меті зменшити ризик підгонки кодів під бажані результати. Індуктивні коди додавались лише тоді, коли тема з'являлась у кількох транскриптах.

Гайд було сформульовано без оціночних формулювань, з використанням відкритих питань та follow-up уточнень. Питання про довіру ставились після питань про обмеження, щоб уникнути фреймінгу відповідей. Блок про обмеження починався із загального питання («Що для вас означає воєнний стан?»), а не з переліку конкретних обмежень.

Документальний аналіз нормативно-правової бази забезпечує тріангуляцію методів: de jure рамка воєнного стану слугує точкою відліку для інтерпретації de facto сприйняття респондентів. Соціологічні дані (КМІС, Центр Разумкова) використовувались як контекстуальна тріангуляція для співставлення індивідуальних оцінок із агрегованими трендами.

Основними обмеженнями дослідження є: (1) неможливість статистичного узагальнення результатів на генеральну сукупність через неімовірнісну вибірку та малий розмір N; (2) вікове зміщення вибірки у бік молодших вікових груп (11 із 21 респондента у віці до 25 років); (3) потенційний ефект соціальної бажаності, особливо при обговоренні довіри до влади та ставлення до обмежень в умовах війни; (4) неможливість контролю за зовнішніми чинниками, що впливають на відповіді (поточна безпекова ситуація, нещодавні події). Попри ці обмеження,

дизайн є адекватним для пошукового дослідження, метою якого є виявлення механізмів та умов, а не вимірювання їхньої поширеності.

Рефлексивність дослідника. Дослідник є громадянином України, який на момент дослідження перебував під дією режиму воєнного стану й поділяє з респондентами спільний контекст. Це є водночас ресурсом і потенційним ризиком. Для зменшення цього ризику гайд формулювався без оцінних суджень, питання ставилися відкрито, а кодова книга розроблялася до початку аналізу; інтерпретація свідомо включала позиції, що розходяться з очікуваннями дослідника (зокрема скептичні щодо тимчасовості та критичні щодо концентрації влади).

Результати

У межах дослідження було проведено 21 напівструктуроване інтерв'ю в березні-квітні 2026 року в онлайн-форматі. Тривалість інтерв'ю становила від 25 до 60 хвилин. Усі інтерв'ю за згодою респондентів були записані та автоматично транскрибовані за допомогою застосунку TurboScribe з подальшим ручним редагуванням. Інформацію про основні характеристики опитаних респондентів наведено в таблиці нижче.

Таблиця 6: Розподіл респондентів за віком, статтю, регіоном

Характеристика	Деталі
Стать	Чоловіки — 16; Жінки — 5
Вік	До 25 років (включно) — 11 осіб; 25+ років — 10 осіб. Медіана — 25 років
Тип території	Західні області — 4; Центральні — 8, Прифронтові — 7; Прикордонна — 1;

Статус ВПО	Так — 8, Ні — 13
Близькі в ЗСУ	Так — 7 ; Ні — 14

Аналіз інтерв'ю здійснювався методом тематичного аналізу за підходом Braun and Clarke (2006) із використанням програми для якісних досліджень ATLAS.ti. Кодування здійснювалось двоетапно: дедуктивно на основі чотирьох теоретичних очікувань (ТО1–ТО4) та аналітичних категорій (довіра, влада), та індуктивно - для фіксації тем, що виникли безпосередньо під час інтерв'ю.

Результати аналізу подано нижче відповідно до кожного теоретичного очікування. Після цього окремо виокремлено наскрізні тенденції, запропоновано інтерпретацію виявлених механізмів та сформульовано робочі узагальнення на основі отриманих даних.

1. Спостереження за теоретичними очікуваннями

Таблиця 7: Ступінь підтримки теоретичних очікувань за респондентами

№	ТО1 (нормалізація)	ТО2 (загроза)	ТО3 (довіра)	ТО4 (тимчасовість/закон ність)
P1	Відмежування (ВПО, гуморг.)	Підтверджує	Частково впливає	Обґрунтованість
P2	Відмежування (молодий, тил)	Підтверджує	Частково впливає	Обґрунтованість

P3	Відкидає нормалізацію	Підтверджує (екзист.)	Впливає (низька до президента)	Законність ключова
P4	Відмежування	Підтверджує (темпор.)	Впливає (висока до президента)	Своєчасність
P5	Звикання + відмежування	Підтверджує (географія проти)	Не впливає (раціональність)	Законність + обґрунтованість
P6	Звикання (юрид. оптика)	Підтверджує	Впливає (персоналізм)	Законність ключова
P7	Відмежування	Підтверджує (екзист.)	Не впливає	Тимчасовість + обґрунтованість
P8	Звикання	Підтверджує (темпор.)	Частково впливає (rally)	Обґрунтованість
P9	Звикання	Підтверджує (географія за)	Частково впливає	Тимчасовість
P10	Істор. нормалізація	Підтверджує	Структурне розуміння	Песимістична оцінка
P11	Відмежування	Підтверджує	Впливає (висока до президента)	Обґрунтованість

P12	Відмежування (гендер)	Підтверджує	Частково впливає	Тимчасовість
P13	Відмежування (гендер)	Підтверджує	Не впливає (раціональність)	Тимчасовість ключова
P14	Звикання + переосмислення	Підтверджує	Впливає (персоналізм)	Логічність> законність
P15	Звикання (гендер)	Підтверджує	Впливає	Тимчасовість (аналогія АТО)
P16	Невиконуваність	Підтверджує	Повна недовіра	Заперечує релевантність
P17	Істор. нормалізація	Підтверджує	Частково впливає	Обґрунтованість
P18	Відмежування (гендер) + звикання	Підтверджує	Впливає (знизилась до всіх)	Обґрунтованість
P19	Звикання + переосмислення	Підтверджує	Не впливає (раціональність)	Обґрунтованість + законність

P20	Не нормалізація	Підтверджує	Впливає	Перегляд + рівність застосування
P21	Не нормалізація	Підтверджує	Частково впливає	Пропорційність + план/критерії

ТО1:

Перше теоретичне очікування передбачало, що тривале запровадження воєнного стану може сприяти нормалізації пов'язаних із ним заходів, внаслідок чого частина громадян стають менш чутливими до обмежень прав і свобод. Результати інтерв'ю надали цьому очікуванню часткову, але не однозначну підтримку, виявивши складнішу логіку, ніж бінарне «відчуваю/не відчуваю».

З одного боку, перетин коду «звикання/нормалізація» з кодом «не обмеження» зафіксовано лише в п'ятих інтерв'ю, що не дає підстав стверджувати, що тривалість воєнного стану автоматично веде до повної неідентифікації цих заходів як обмежень прав. Більшість респондентів, навіть ті, хто констатував звикання, продовжували ідентифікувати запроваджені заходи як обмеження.

З іншого боку, виразнішим виявився інший зв'язок: у десяти інтерв'ю код «звикання/нормалізація» поєднувався з кодом «особисто не стосується». Це дозволяє говорити не стільки про само по собі зникнення ідентифікації обмежень, скільки про усвідомлення дистанціювання від них. Так, респонденти визнають наявність обмежень як факт, але не визначають більшість з них як такі, що безпосередньо зачіпають їхнє повсякденне життя: Р4: “так, фактично вони є, але вони не сильно впливають саме на мене”. Можна припустити, що тривалість воєнного стану радше сприяє притупленню особистої чутливості до обмежень, ніж їхній повній неідентифікації як обмежень прав.

У контексті нормалізації, аналіз виявив кілька механізмів через які вона може проявлятися:

Відмежування через невикористання прав — Один із найпоширеніших механізмів, особливо серед молодших респондентів. Ці респонденти не ідентифікують

обмеження як значущі для себе, якщо вони не користувалися відповідними правами до введення обмежень. Респондент 8 (далі — Р8 та аналогічно інші): “Тому що я багатьма правами не користуюсь. Наприклад, я чув про право громадянина на виїзд — я думаю, що якимось так. Я ніколи не виїжджав з України, я не мандрівник”. Цей механізм особливо виражений серед тих, для кого обмежені права (напр. виїзд за кордон, участь у виборах) не були частиною довоєнного досвіду. Гендерний вимір також додатково посилює цей ефект: жінки відмежовуються від обмежень свободи пересування як таких, що стосуються насамперед чоловіків. “Р15: Як жінку, мене це дуже сильно не зачіпає. Більше для чоловіків, звичайно”.

Усвідомлене звикання. 12 із 21 респондентів констатували, що ті чи інші обмеження стали “буденними” або звичною частиною життя. Найбільш частий приклад такого переходу до “звичного” — комендантська година. Водночас, звикання не тотожне схваленню: частина респондентів, фіксуючи звикання, оцінювала це як проблему. Р12: “якщо щось тимчасове витримує доволі довгий термін, то воно якимось призвичаюється і стає вже постійним. Це чомусь моя перша думка. І де межа — не знаю”. Цю саму різницю між адаптацією і прийняттям найчіткіше формулює Р20, вказуючи: “людина адаптується до поганих умов, і це не означає, що умови стали нормальними”. Тобто усвідомлення звикання може супроводжуватися тривогою щодо його наслідків, а не байдужістю.

Переосмислення поняття свободи. Респондентка 14 запропонувала окремий механізм, не пов'язаний повністю зі звиканням чи відмежуванням, що можна визначити як зміну самих критеріїв свободи. Р14: “поки окупанти (вороги) не ходять у нас по місту — я вважаю, що я свободна, навіть якщо комендантська година, то так і бути. Ну, якимось все переосмислилося в пріоритетах”. Відсутність військової окупації є для неї важливішим маркером свободи, ніж наявність чи відсутність конкретних обмежень. Це можна з обережністю інтерпретувати як своєрідну перебудову цінностей, де базовий рівень свободи визначається крізь призму екзистенційної загрози.

Нормалізація через аналогію. Кілька респондентів (Р11, Р17, Р6) частково обґрунтовували прийнятність обмежень не через звикання, а через порівняння з досвідом інших країн у стані війни. Р10: “Це той інструментар, який застосовується останніх, я не знаю, ну, дуже багато років — коли точно там 200, яких-небудь 50 років — він застосовується стабільно в кожній державі”. У цих респондентів нормалізація будується не на зниженні чутливості, а на раціоналізації через

приклад: обмеження прийнятні, тому що є стандартним елементом будь-якого воєнного стану. Р6 при цьому зазначив, що наявні обмеження навіть не досягають того рівня, який теоретично дозволяється іншими демократичними країнами: “Але якщо розглянути це виключно з юридичної точки зору, то насправді більшість обмежень — можна, якщо розглянути певні міжнародні доктрини, — є навіть недостатніми в Україні”.

Неідентифікація. Р16 найкраще сформулював механізм, на який побічно вказували інші респонденти: він не ідентифікує наявність обмежень, через те, що вони де-факто не діють. Р16: “робиться вигляд, що ці обмеження якось там є і діють для чогось. Але навіть ці обмеження не діють”. За його аргументацією, обмеження формально існують, але їхній enforcement настільки слабкий, що для активного громадянина вони здебільшого є номінальними, наприклад обмеження комендантською годиною можна обійти за потреби. Це підтверджувалось і іншими респондентами, які вказували на гнучкість влади щодо певних обмежень (як-от дотримання комендантської години в умовах обстрілу чи блекаутів), або вказували на фактичну недієвість обмежень, зокрема щодо масових зібрань.

Відмова від нормалізації. Якщо в більшості інтерв'ю нормалізація проявляється тією чи іншою мірою, то один респондент свідомо їй опирався. Р3 послідовно відкидає нормалізацію на принциповому рівні, наголошуючи, що обмеження залишаються обмеженнями незалежно від звикання, і що їхнє прийняття як норми несе ризик перетворення на авторитарний режим. Ця позиція корелює з вищою аналітичною рефлексивністю серед респондентів та з одним із найнижчих рівнів довіри до президента.

Окремо, Р11 запропонував рамку, яка пов'язує нормалізацію з етапами війни: на «вітальному» етапі (22–23 роки) обмеження сприймаються як природні і тимчасові, тоді як на «віктимному» (з кінця 23-го) зростає критичність їхнього сприйняття і відбувається зворотна нормалізація. Цей механізм знайшов підтвердження у Р16, який описав зростаючу дистанцію влади від громадськості як окремий тип неформального обмеження: цитата Р16: “я їх не відчував і особливо не відчуваю. У мене змінилося ставлення взагалі, скажімо так. Якщо ширше сказати, не до обмеження прав і свобод, а з'явилась дуже велика, і з кожним роком після 22-го збільшується дистанція влади від громадськості”.

Проміжний висновок по Т01. Нормалізація загалом підтверджується як загальна тенденція, але її механізми різноманітні і не зводяться до простого звикання. Найпоширенішим є не повна неідентифікація обмежень, а дистанціювання від них: респонденти визнають обмеження, але не сприймають їх як такі, що зачіпають їх особисто. Ступінь нормалізації пов'язаний із віком (молодші нормалізують через невикористання прав), особистим досвідом та регіоном проживання (ВПО та прифронтові території дають складнішу картину) та рівнем аналітичної рефлексивності.

Т02:

Друге очікування передбачало, що громадяни, які сприймають обмеження як відповідь на зовнішню загрозу, схильні оцінювати їх як більш легітимні та виправдані. Це очікування отримало найсильніше підтвердження. Логіка війни, безпеки або виживання держави дійсно найчастіше поєднувалася з оцінками «виправдано» або «умовно виправдано» практично в усіх інтерв'ю.

Утім дані також демонструють, що наявність чи розуміння загрози не є безумовним фактором легітимації обмежень. Загалом, її ефект можна характеризувати кількома чинниками.

Темпоральна диференціація. Більшість респондентів пов'язують виправданість обмежень в залежності від етапу конфлікту: обмеження, безумовно прийнятні в перші тижні повномасштабного вторгнення, після чотирьох років оцінюються більш критично. Р13 формулює це як своєрідну двоетапну модель: при безпосередньому екзистенційному ризику допустимо діяти швидше, ніж за процедурами, але при переході до тривалої загрози необхідно повертатися до стандартних процедур. Можна стверджувати, що загроза легітимізує обмеження не автоматично, а лише за умови сприйняття її як гострої та безпосередньої.

Географічна диференціація. Більшість респондентів вважають, що масштаб обмежень має відповідати близькості до зони бойових дій. Р1: "чому, наприклад, якісь акції не можуть проходити у Львові, який є, в принципі, тилловим містом?". Цю логіку розгорнуто відтворюють і інші респонденти: Р19 і Р20 послідовно протиставляють тиллові регіони прифронтовим, вважаючи механічне поширення однакових обмежень на Закарпаття чи Львів невиправданою «уніфікацією». Водночас Р5 заперечує цю спрощену диференціацію, наводячи теракти у Львові як

приклад того, що загроза не обмежується лінією фронту. Особливо показовим є те, що прифронтові респонденти найбільш респонсивні щодо географічного чинника, так, Р21 із Харкова обґрунтовує вищу толерантність до обмежень безпосереднім досвідом наслідків обстрілів, прямо зазначаючи, що його поріг прийняття вищий, ніж у людини далі від фронту. Прифронтові респонденти загалом демонструють вищий рівень прийняття обмежень, але це прийняття також не є безумовним: серед цих респондентів часто звучать теми соціальних наслідків обмежень, зростаючої дистанції між владою і суспільством та амбівалентної оцінки рішень.

Екзистенційна логіка. Частина респондентів оцінює обмеження у категоріях виживання держави як абсолютного пріоритету, який перевищує індивідуальні права. Р4: “щоб Україна могла взагалі продовжувати боротьбу за своє існування”. Р7 доводить цю логіку до межі: незаконне рішення може бути прийнятним у ситуації, коли «коли посилатися на Конституцію було зайвим». Це створює умовну зону, де екзистенційна необхідність переважає за правову процедуру. Втім, ця зона, за логікою практично всіх респондентів, обмежується лише найгострішою фазою загрози.

Проміжний висновок по ТО2. Наявність загрози підтвердилась як найсильніший фактор легітимації обмежень, але цей ефект не виявився лінійним. З продовженням тривалості війни самого факту загрози стає недостатньо: респонденти все більше посиляються до необхідності обґрунтувань причин обмежень - чому воно необхідне саме зараз і саме тут. Таким чином, замість зв'язку «загроза → легітимність» пропонується більш складна формула: «загроза + пропорційність + обґрунтування → легітимність».

ТО3:

Наступне очікування передбачало, що більша довіра до президента та виконавчої влади підвищує прийнятність обмежень серед опитаних. Наявні відповіді підтвердили це лише частково. Довіра до інститутів дійсно фігурує як один із чинників оцінки обмежень, але не виступає самостійною і достатньою підставою для легітимації.

Так, серед чотирнадцяти інтерв'ю, де респонденти згадували невиправданість окремих обмежень, у шести випадках вони взагалі не пов'язували свою оцінку з довірою як чинником. Тобто негативна оцінка формувалась через інші критерії:

непропорційність, незаконність, ризик зловживань, конкретні практики реалізації. Тема довіри до президента чи інших інституцій при цьому могла бути присутньою в тому самому інтерв'ю, але не корелювала автоматично з оцінкою конкретних обмежень. Найвиразніші випадки такого розходження — Р3 та Р19, який за власним визначенням має «навколо нульову» довіру до держави, але все одно приймає частину обмежень, виходячи з їхньої доцільності для перемоги, тобто оцінка обмеження формується в обхід довіри.

Певним чином підтверджуючи актуальні соціологічні дослідження, довіра до президента виявилась найбільш поляризованою: від найвищої позиції (Р5, Р12, Р14) до найнижчої (Р3, Р16, Р19). Так само, довіра до Верховної Ради виявилась стабільно найнижча серед інших інституцій у переважній більшості респондентів. Довіра до судів виявилась найбільш варіативною, що може поверхнево пояснюватися різним рівнем особистого досвіду взаємодії з судовою системою.

Таблиця 8. Оцінка рівня довіри до інститутів респондентами.

№	Президент	ВРУ	Уряд	Суди
Р1	7	7	7	7
Р2	8	5	10	8–9
Р3	2.5	5	4	7
Р4	7	2.5	~4.5	~4.5
Р5	6.5	4.5	6	4

P6	7	4	2.5	5
P7	6	4	6	4
P8	6	2	6	10
P9	6	5	6	6
P10	—	—	—	5
P11	8	2	6	3
P12	6	3	5	4
P13	5	3	5	4
P14	7	4	5	2.5
P15	7	5	4	2.5
P16	1	1	1	1
P17	5	4	5	1

P18	5	7	4	1
P19	1	1	1	1
P20	1.5	3	2	4
P21	6.5	4	5	3.5
Середнє	5.2	3.8	4.7	4.2

Примітка до таблиці 8. Респонденти використовували різні шкали оцінки довіри (10-бальну, 5-бальну, ранжування, якісні характеристики). Для зведення в єдину таблицю всі оцінки конвертовано до 10-бальної шкали: 5-бальні множилися на 2, ранжування 1–4 місце мапувалося як 7/5/4/2.5, якісні характеристики («скоріше довіряю», «не довіряю» тощо) переведено в числові еквіваленти на основі вербальних шкал, прийнятих в українських соціологічних дослідженнях (КМІС, Центр Разумкова). Діапазонні оцінки («6–7») зведено до середнього значення. Прочерк означає відсутність прямої оцінки. Таблиця має ілюстративний характер і не претендує на точне числове порівняння.

Rally-ефект. Пропонований у науковій літературі механізм Rally (згуртування) був рефлексивно зафіксований багатьма респондентами як зростання довіри до президента після початку повномасштабного вторгнення. Водночас він не виявився ані універсальним, ані стабільним: P13 описує зміну як «спочатку зросла дуже, потім дуже сильно впала», майже дослівно це відтворює P20 («спочатку різко зросла, в перші місяці... станом на зараз сильно впала»); P9 демонструє зниження довіри порівняно з довоєнним періодом; P4 не фіксує жодних змін; а P19 описує повне вичерпання початкового кредиту довіри. Це підтверджує контингентний характер rally-ефекту, описаний у літературі (Godefroidt, 2023).

Довіра як модулятор. При прямому запитанні більшість респондентів зазначили, що довіра до імплементуючих інституцій впливає на сприйняття обмежень. P4 найяскравіше демонструє цю логіку: «Тому що одну і ту саму річ можуть сказати різні люди, але твоє сприйняття буде зовсім різним». Однак, при уточнюючих запитаннях з'ясувалось, що належне обґрунтування може компенсувати брак

довіри. Цитата P4: “Тобто — чи воно дійсно треба? Чи воно треба ще досі? Чи воно буде треба в майбутньому?”. Тобто оцінка радше будувалась на іншому критерії — чи це обмеження напряду впливає на здатність держави до чинення спротиву військовому агресору. Це наводить на думку, що довіра працює радше як модулятор, знижуючи або підвищуючи поріг критичності, але не визначає оцінку самостійно.

Персоналізм. Окремий патерн був виявлений у кількох респондентів, серед яких легітимність надзвичайних повноважень прив'язується не до інституції, а до конкретної особи. Цитата P14: “але якби на його місці був, можливо, якийсь інший президент, я б жахаючись питала, що це?”. Хоч цей патерн і менш помітно простежувався у інших респондентів, та він може натякати, що для певної кількості людей обсяг повноважень сприймається як допустимий лише в поєднанні з конкретним носієм влади. Це обмежено підтверджує запропонований в науковій літературі ризик переходу легітимізації обмежень у площу харизматичної легітимізації.

Концентрація влади. Більшість респондентів зафіксувало концентрацію влади навколо президента та/або Офісу Президента, але оцінили її по-різному. Спектр оцінок варіюється від «узурпація» (P16, P20) через «закономірно, але перегинаються» (P5) до «природа не любить пустоти — це добре» (P4). P6 надав системний юридичний аналіз з конкретним кейсом правової колізії між КМБА та КМДА. P10 запропонував структурне пояснення: концентрація відбувається в бік того, хто контролює збройну силу, і це закономірний процес у кожній воюючій державі. Старші респонденти помітно посилили цей полюс чіткого розпізнавання: P20 прямо називає Офіс Президента «позаконституційним центром», що розширив вплив за рахунок інших гілок, а P21 згадує концентрацію як “неминучу в умовах війни”, але при цьому фіксує ризик, що інші гілки «звикають до другорядної ролі». Примітно, що на цьому тлі частина респондентів (P3, P8, P9, P14, а також P18) концентрації на центральному рівні не фіксує або не ідентифікує — що само по собі може бути проявом нормалізації (TO1). Також фіксується спостереження: чим старший і рефлексивніший респондент, тим більш структурне розуміння влади він має, і тим частіше розпізнає зміщення балансу влади, тоді як неідентифікація цього зміщення концентрується серед молодших.

Проміжний висновок по TO3. Довіра до виконавчої влади виявилась одним із модуляторів прийнятності обмежень, але не автономним і не універсальним

джерелом їхньої легітимації. При високій довірі обмеження приймаються з меншою (але не безумовною) потребою в обґрунтуванні, а при низькій навпаки потребують додаткового раціонального пояснення.

ТО4:

Останнє очікування передбачало, що обмеження є більш прийнятними, коли вони сприймаються як законні та тимчасові. Дані загалом підтверджують це, але з важливим уточненням: тимчасовість і законність працюють не стільки як позитивні джерела легітимації, скільки як загалом мінімальні умови допустимості. Тобто їхня відсутність робить обмеження неприйнятними, але їхня наявність сама по собі не робить обмеження виправданими.

Цей висновок підсилюється зв'язком кодів «ризик узурпації» та «невиправдано», що зафіксовано у п'яти інтерв'ю. В них респонденти прямо пов'язували обхід звичних процедур, обмеження свободи слова або надмірну концентрацію повноважень із ризиком авторитарного дрейфу. Швидкість ухвалення рішень визнавалася необхідною для війни, але водночас описувалася як небезпечна ситуація. Кілька респондентів прямо протиставляли Україну авторитарним режимам, наголошуючи, що відмова від законних процедур і дотримання фундаментальних прав у боротьбі з Росією ризикує знищити ціннісну відмінність між Україною та її противником. Цитата Р3: “саме це право відрізняє нас як демократичну країну від країн авторитарних і тоталітарних, зокрема від Росії, проти якої ми боремось. І це дуже швидко може перетворити Україну в таку саму диктатуру, і тоді все це буде фактично марно”. Це свідчить, що принаймні для частини респондентів межа прийнятності обмежень проходить саме там, де виняткові заходи починають сприйматися не в контексті тимчасової оборонної необхідності, а як загроза перетворення воєнного винятку на стійку модель управління.

Тимчасовість. Більшість респондентів визнають її важливий чинник, утім не пов'язуючи з конкретною датою, а як прив'язку до обставин або умов: завершення війни чи мирної угоди. Найбільш песимістичні оцінки щодо цього надали найстарші респонденти: Р11 прогнозує, що “бажання залишатися при владі посилюватиметься з кожним роком”; Р16 очікує, що обмеження не лише не будуть скасовані, а й можуть бути посилені, і цей стан може тривати до десяти років; Р20 окремо наголошує на ризикі збереження обмежень і після активної фази під

приводами відбудови та стабілізації. Ця вікова закономірність, де старші респонденти більш песимістичні щодо тимчасовості, є стійкою і може пояснюватися ширшим досвідом та більшим скептицизмом щодо добровільної відмови влади від повноважень.

Законність і процедура. Діапазон оцінок цього критерію виявився широким: від максимальної значимості (Р3 наполягає на колегіальності ВР; Р6 демонструє найвищу щільність відповідного коду) до повного заперечення релевантності законності щодо запроваджених обмежень (Р16: «я б це слово взагалі не вживав в Україні»).

Обґрунтованість як окремий критерій. Глибокий аналіз виявив розповсюджений критерій, який не зводиться повноцінно ані до законності, ані до загрози: необхідність раціонального обґрунтування, пояснення причини рішення. Цей критерій фігурує у більшості транскриптів і виявився одним з найчастіших у відповідях респондентів (17 з 21 інтерв'ю). Р12: "важливо, щоб воно було адекватно обґрунтоване. Коли є пояснення, чому це так прийнято — то, в принципі, питань немає". Р18 формулює це як вимогу пояснення, адресованого дорослим громадянам: обмеження не можна вводити “просто бо так сказала влада”, має бути зрозуміло викладена причина і користь. Р16 доводить це до граничного формулювання: обмеження можна оцінити лише за результатом та необхідністю, а не за намірами чи процедурою. Ймовірно, що обґрунтованість може компенсувати дефіцит довіри і сумніви щодо формальної законності, і в цьому сенсі вона виступає найбільш автономним критерієм оцінки.

Контроль за владою. Переважна більшість респондентів визнають потребу в контролі за президентом, але рідко пропонують конкретний механізм. Р6 формулює це як «ілюзію контролю»: формальні механізми існують, але реально не стримують. Цитата Р6: “І в такому випадку у нас виникає ілюзія, що такий контроль може бути. Наскільки він реально реалізовується — питання”. Респонденти найчастіше називають три основні механізми: парламент, суди або публічний контроль.

Проміжний висновок по ТО4. Тимчасовість і законність можна охарактеризувати як “необхідне, але недостатнє”: їхня відсутність здебільшого переводить обмеження в категорію неприйнятних, але їхня наявність сама по собі недостатня для легітимації обмеження. Індуктивно виявлений критерій обґрунтованості є найбільш автономним і поширеним серед респондентів. Здатність раціонально пояснити або

аргументувати необхідність обмеження визначає його прийнятність більше, ніж формальна законність чи наявність дедлайну.

Таблиця 9: Найчастіші коди за групами

Код-група	Код	К-ть інтерв'ю (з 21)
ТО1	Звикання/нормалізація	14
	Особисто не стосується	16
	Не обмеження	12
ТО2	Зовнішня загроза	21
	Темпоральна диференціація	15
	Географічна диференціація	14
	Екзистенційна логіка	10
ТО3	Довіра впливає на оцінку	12
	Довіра НЕ впливає	7

	Зміна довіри через війну	17
ТО4	Тимчасовість	15
	Законність і процедура	20
	Обґрунтованість	17
	Потрібен контроль	17
ІНД	Пропорційність	15
	Зловживання	13
	Ризик узурпації	14
	Концентрація влади	16
	Контроль нефункціональний	7

2. Аналіз наскрізних тенденцій

Тенденція 1: Легітимність є пропорційною. Жоден із чинників, що були в фокусі дослідження (загроза, довіра, законність, тимчасовість) не виявився достатньою умовою для сприйняття обмежень як легітимних. Практично всі респонденти

оцінюють обмеження через певну призму пропорційності: сила обмеження має відповідати масштабу загрози у конкретному місці і часі. Коли ця відповідність порушується (наприклад, комендантська година в тилових регіонах на четвертому році війни), обмеження втрачає легітимність незалежно від наявності загрози як такої.

Тенденція 2: З прогресом війни головний критерій легітимації зміщується від загрози до обґрунтованості. На початку вторгнення термінова загроза пояснюється як достатня умова прийняття обмежень і може пояснювати надзвичайні заходи. Однак з пролонгацією конфлікту самого факту війни видається недостатньо: респонденти потребують конкретного пояснення, чому саме це обмеження необхідне саме зараз.

Тенденція 3: Розрив між визнанням потреби в контролі та фактичною неспроможністю його здійснити. Більшість респондентів артикулюють потребу в контролі за виконавчою владою на нормативному рівні, але також фіксують його відсутність або нефункціональність на рівні практики. Цей розрив найчіткіше проступає у старших респондентів: P20 прямо визнає потребу в «реальному парламентському контролі», одночасно констатує, що Верховна Рада «втратила силу приймати рішення».

Тенденція 4: Нормалізація є диференційованою і пов'язана з віком, досвідом та рефлексивністю. Молодші респонденти схильні нормалізувати обмеження переважно через невикористання прав і звикання. Старші можуть застосовувати історичне знання, констатацію системної невиконуваності або, навпаки, через спротив нормалізації. При цьому, респонденти з найвищою рефлексивністю опираються нормалізації.

Тенденція 5: Зростаюча дистанція влади від суспільства як неформальне обмеження. Кілька респондентів фіксують не стільки формальне обмеження прав, скільки неформальне зростання комунікаційних\правових бар'єрів між владою і громадянами. Хоч цей тип обмеження не передбачений законодавством, але з погляду респондентів реально впливає на можливість громадян впливати на рішення. Особливо виразно цю дистанцію артикулюють прифронтові респонденти: і P19, і P21 описують відчуття відірваності влади та дефіцит пояснень її рішень, причому P21 пов'язує це з браком інформаційної комунікації держави. Динаміка цієї дистанції корелює з поясненням P10 переходом від «вітального» до «віктимного»

етапу війни: якщо у 2022 році взаємодія з владою була безпосередньою і швидкою, то з часом вона набуває дедалі більш бюрократичного характеру.

3. Групові відмінності

Порівняльний аналіз кодів між групами виявив кілька тенденцій, які, через малий розмір підгруп, слід трактувати як аналітичні спостереження, а не як репрезентативні закономірності.

ВПО частіше оцінювали обмеження через логіку безпеки та процедурної допустимості, тоді як не-ВПО частіше прямо називали окремі заходи невинуватими. У регіональному вимірі респонденти з західних областей частіше виправдовували обмеження через зовнішню загрозу, але водночас гостріше за інших реагували на брак географічної диференціації, сприймаючи однакові з прифронтом обмеження як невинуватуну уніфікацію (P20). У центральних областях сильніше проявлялась логіка пропорційності та перегляду. Прифронтові респонденти демонстрували найбільш амбівалентні оцінки: вони обґрунтовували вищу толерантність до обмежень безпосереднім досвідом загрози (P21), але саме серед них найчастіше звучали теми соціальних наслідків обмежень та зростаючої дистанції між владою і суспільством.

Наявність близьких у ЗСУ не вела до однозначної підтримки чи критики обмежень, а робила оцінки більш складними і суперечливими: такі респонденти одночасно сильніше визнавали логіку загрози і гостріше артикулювали ризики концентрації влади, зловживань та потребу в процедурних запобіжниках, також частіше згадуючи мобілізацію як умову.

У гендерно-віковому вимірі жінки частіше виправдовували обмеження через загрозу, раціональність і тимчасовість. Розширення старшої когорти зробило виразнішою вікову закономірність: респонденти старшого віку незалежно від статі частіше акцентували на концентрації влади, узурпаційних ризиках, потребі в підзвітності та скептичніше оцінювали тимчасовість обмежень, тоді як молодші частіше мислили в категоріях пом'якшення та умов перегляду, а не повної неприйнятності.

4. Робочі передбачення

Аналіз результатів інтерв'ю дозволяє сформулювати кілька робочих передбачень, які в подальшому належить перевірити на ширшій вибірці:

1. Легітимність обмежень визначається не окремим фактором, а їхньою комбінацією, і ключовою ланкою цієї комбінації є пропорційність. Жодна зі змінних, які перевірялися в межах теоретичних очікувань не виявилася достатньою умовою прийняття обмеження. Ані сама зовнішня загроза, ані довіра до влади, ані тимчасовість, ані законність. Респонденти оцінюють обмеження воєнного стану через відповідність його масштабу загрози в конкретному місці і часі. Коли ця відповідність порушується, обмеження втрачає легітимність, навіть якщо загроза як така нікуди не зникла. Звідси впливає й трьохетапна логіка оцінки, що проступила в інтерв'ю: спершу респондент перевіряє, чи має обмеження взагалі зв'язок із реальною безпековою необхідністю. Якщо так, то оцінює пропорційність, а далі — обґрунтованість.

Таким чином, на основі результатів, запропонована наступна формула оцінки легітимності обмежень: «загроза + пропорційність + обґрунтування → легітимність».

Довіра до влади в цій формулі виступає не як окремий елемент, а як модулятор, який підвищує або знижує поріг вимогливості на кожному з етапів.

2. З прогресом тривалої війни критерій легітимації зміщується від самого факту загрози до раціонального обґрунтування конкретного обмеження. За рефлексією респондентів, в найгостріший етап російського вторгнення, необхідність реагувати на екзистенційну загрозу самостійно покривало майже будь-яке обмеження. З плином часу цього перестало бути достатньо: респонденти частіше вимагають, щоб їм пояснили, чому саме це обмеження потрібне саме в цей момент, саме тут і саме в такому масштабі. Загроза залишається необхідною умовою прийняття, але перестає бути достатньою.

3. Нормалізація обмежень відбувається переважно не через свідоме прийняття їх як норми, а через інерційний побічний ефект тривалості. На відміну від очікування, найпоширенішим механізмом виявилась не ідентифікація обмеження як обмеження (це загалом рідкісний випадок), а дистанціювання за логікою «це є, але мене особисто не зачіпає». Молодші респонденти приходять до цього через те, що ніколи не користувалися обмеженими правами; жінки — через гендерну

специфіку обмежень; усі — через звикання до комендантської години та інших повсякденних маркерів. В умовах такої «м'якої» нормалізації, обмеження перестає сприйматися, а з цим зникає й суспільний запит на його перегляд. Зворотна закономірність: чим вища аналітична рефлексивність, тим менший ступінь нормалізації, аж до свідомого спротиву (P3, P20, P21).

4. У громадянському мисленні відтворюється ситуація «grey hole» (Dyzenhaus, 2006): нормативна потреба в контролі за виконавчою владою існує одночасно зі сприйняттям наявних механізмів контролю як нефункціональних. Майже всі респонденти артикулюють потребу в контролі за діями влади, аргументуючи це різними причинами. Втім, лише мала частка респондентів здатна назвати працездатний механізм його здійснення. Парламент описують як ослаблений і кількісно, і в сенсі здатності протистояти виконавчій владі; до судів довіри бракує (або вони взагалі не згадуються як інструмент контролю).

Суспільство компенсує це неформальними каналами, як-от громадським тиском, медіа, волонтерськими мережами, які, втім, вразливі до зворотного тиску влади. Це особливо важливо і тому, що це передбачення збігається не лише з даними інтерв'ю, а й з тим, що показав документальний аналіз: формальні стримування існують, але фактичної дієвості бракує.

5. Довіра до влади є не самостійним джерелом легітимації, а модулятором. При високій довірі обмеження приймаються з меншою потребою в обґрунтуванні; при низькій — потребують виразнішого раціонального пояснення. Окремий ризик пов'язаний із персоналізацією: коли легітимність повноважень кріпиться до конкретного носія влади, а не до інституції, зміна носія може делегітимізувати ті ж самі повноваження. Цей механізм проступив лише в кількох інтерв'ю, але потенційно значущий саме в перспективі повоєнних трансформацій.

Дискусія

Дискусія щодо надзвичайних повноважень визначена трьома основними інтелектуальними лініями, і кожна з них знаходить своє відображення в результатах цього дослідження.

Ставлення громадян до обмежень у рамках воєнного стану не зводиться повноцінно ані до автоматичного схвалення надзвичайних повноважень у кризі, ані до їхнього однозначного сприйняття як загрози для демократії. Натомість інтерв'ю показують

більш складну картину, у якій легітимність обмежень формується як умова й контекст, яка залежить від поєднання кількох критеріїв: передусім зовнішньої загрози, пропорційності, обґрунтованості, тимчасовості та уявлень про контроль над владою. Конкретизуючи прогалину, окреслену в огляді літератури: якщо наявна література добре пояснює інституційне розширення повноважень та агреговані зміни довіри, то це дослідження показує, як саме громадяни на мікрорівні оцінюють конкретні обмеження і де проводять межу між допустимим винятком та ризиком зловживань.

“Перше — виживання держави. Безумовно, це головний показник, за яким би я вимірював, чи потрібно це, чи не потрібно.”

Найсильніше результати підтримують ту частину літератури, яка пов'язує прийняття обмежень із відчуттям зовнішньої загрози. Саме логіка війни, безпеки або виживання держави найчастіше поєднувалася з оцінками на кшталт «виправдано» або «умовно виправдано» — причому найвиразніше це проявляється у респондентів із безпосереднім досвідом або близькістю до загрози: прифронтовий хірург (P21) прямо пов'язує власну вищу толерантність до обмежень із досвідом наслідків обстрілів. Водночас загроза сама по собі не виявилася достатньою умовою легітимації обмежень. Зі збільшенням тривалості війни респонденти дійсно дедалі частіше вимагають не просто апеляції до захисту від загрози, а додаткових пояснень. У цьому сенсі результати добре узгоджуються з літературою про emergency governance, але зміщують акцент від простого зв'язку «криза → прийняття винятку» до складнішої моделі «загроза + пропорційність + обґрунтування → легітимність». Це одночасно частково коригує і радикальнішу лінію, пов'язану з Agamben: у респондентів виняток не сприймається автоматично як нова норма, а проходить через своєрідне сито громадянської оцінки.

“Якщо ти розумієш, що таке запроваджують, але довіри немає до влади, то зрозуміло, що буде непомірна реакція.”

Результати також додають важливе уточнення до блоку літератури про rally-around-the-flag та інституційну довіру. Як і очікувалося з огляду на попередні дослідження, частина респондентів самотійно зафіксувала зростання довіри до президента та інших органів влади після початку повномасштабного вторгнення, однак воно виявилось нестабільним, нерівномірним і неуніверсальним. Найважливіше, що довіра чи недовіра не була самотійним джерелом легітимації обмежень. Найвиразніше це видно у випадках, коли респонденти з украй низькою

довірою до держави все одно приймали частину обмежень з міркувань доцільності для оборони: оцінка формувалася в обхід довіри, через критерій необхідності. Швидше довіра діяла як модулятор, де за високої довіри респонденти були менш вимогливими до додаткового пояснення, тоді як за низької вимагали сильнішого раціонального обґрунтування, законності та процедурної чіткості. Таким чином, результати підтримують підхід Alexseev та Dembitskyi, які трактують довіру не як повний «blank check of trust», а як обмежений резервуар доброї волі, який може полегшувати прийняття рішень, але не усуває потреби у підзвітності. Це добре узгоджується зі результатами дослідження Alexseev та Dembitskyi: підтримка демократії та зростання довіри до влади можуть співіснувати, але не скасовують громадянського запиту на контроль.

“Якщо щось тимчасове витримує довгий термін, то воно призвичаюється і стає вже постійним. І де межа — не знаю.”

Окремий внесок дослідження полягає в тому, що воно дозволяє переосмислити теоретичне очікування про нормалізацію. У літературі про стан винятку нормалізація постає як поступове перетворення тимчасового винятку на звичну форму врядування. В результатах дослідження це очікування підтвердилось лише обмежено. Натомість найпоширенішим механізмом виявилось дистанціювання від обмежень: респонденти визнавали їхню наявність, але не завжди сприймали їх як такі, що зачіпають їх особисто. Це важливе уточнення для ширшої дискусії: нормалізація на рівні громадянського сприйняття може відбуватися не лише через прийняття винятку як норми, а й через притуплення особистої чутливості, невикористання відповідних прав, звикання або перенесення проблеми на “інших”. *“Законність рішення — вона має бути, тому що все-таки ми маємо жити в правовій державі і має бути все не “по поняттях”, а як прописано в законі”.*

Ще одна важлива точка дотику з академічною дискусією стосується зв'язку між воєнним винятком і демократичною підзвітністю. Частина респондентів визнавала потребу в швидких рішеннях і навіть концентрації повноважень у найгострішій фазі загрози, що загалом відповідає логіці Rossiter про допустимість тимчасового розширення виконавчої влади за умов екстремальної необхідності. При цьому саме тут найбільш виразно з'являвся і контраргумент: без чітких меж, строковості, контролю та повернення до процедур винятки ризикують перейти в режим узурпації або авторитарного дрейфу. Формулювання, які найгостріше прозвучали саме у старших респондентів, прямо описували концентрацію влади навколо Офісу

Президента як ризик закріплення другорядної ролі інших гілок. В цьому контексті результати добре підтримують ідею “grey hole” у Dyzenhaus.

Висновки

Це дослідження мало на меті з'ясувати, за яких умов громадяни України сприймають пов'язані з воєнним станом обмеження прав і процедурні винятки як виправдані, а за яких — як ознаку ризику зловживань чи надмірної концентрації влади. На основі 21 напівструктурованого інтерв'ю з громадянами різного віку, статі, регіону та соціального профілю, проаналізованих методом тематичного аналізу, та з застосуванням Desk research, дослідження дозволяє сформулювати кілька основних висновків.

По-перше, воєнний стан та основні пов'язані з ним обмеження залишаються виправданими в очах переважної більшості респондентів. Громадяни усвідомлюють необхідність надзвичайного режиму в умовах збройної агресії і здебільшого не заперечують саму логіку додаткових обмежень як таких. При цьому перелік обмежень, які респонденти ідентифікують як наявні, загалом збігається з тим, що передбачений Указом Президента та Законом про правовий режим воєнного стану, хоча рівень обізнаності щодо конкретних правових підстав суттєво варіюється. Часто цей перелік доповнюється заходами з мобілізації, і подекуди сприймається як нерозривний. Це загалом узгоджується з наявною літературою про rally-ефект та підтримку демократичних інституцій у кризі, а також із кількісними дослідженнями по Україні, які фіксують одночасне зростання підтримки демократії та прийняття обмежень. Водночас це прийняття є не безумовним: громадяни не видають владі “карт-бланш”, а формулюють набір умов, за яких обмеження залишаються для них допустимими.

По-друге, зовнішня загроза є найсильнішим, але не достатнім фактором легітимації обмежень. Сприйняття загрози як гострої або екзистенційної дійсно підвищує готовність приймати обмеження. Утім з прогресом війни самого факту загрози стає недостатньо і громадяни дедалі більше вимагають конкретних пояснень, чому ці обмеження необхідні саме зараз і саме тут. Роль відіграють і географічна близькість до зони бойових дій, і темпоральна динаміка загрози, і здатність влади пояснити зв'язок між конкретним обмеженням та конкретною безпековою необхідністю. Це дозволяє говорити про зміщення від моделі «загроза → легітимність» до складнішої моделі «загроза + пропорційність + обґрунтування → легітимність».

Обґрунтованість обмежень виявилась найбільш автономним критерієм оцінки — і вона є головним оригінальним внеском дослідження. Цей критерій не зводиться повністю ані до законності, ані до загрози: громадяни прагнуть бачити обмеження раціонально поясненими та адекватними ситуації незалежно від того, чи розуміють їхню юридичну підставу. Здатність влади пояснити необхідність конкретного заходу визначає його прийнятність більше, ніж формальна законність чи наявність чіткого дедлайну, і може навіть частково компенсувати дефіцит довіри. Тимчасовість і законність при цьому працюють як мінімальні умови допустимості: їхня відсутність переводить обмеження в категорію неприйнятних, але їхня наявність сама по собі не є достатньою для легітимації.

Крім цього, тривалість та пропорційність обмежень в очах респондентів є зростаючою проблемою. Значна частина респондентів наполягає на необхідності перегляду (але не скасування) та переоцінки обмежень відповідно до зміни обставин. Обмеження, які залишаються незмінними попри зміну безпекової ситуації, можуть втрачати легітимність не тому, що загроза зникла чи обмеження не є виправдані самі по собі, а тому, що вони перестають сприйматися як пропорційні актуальному рівню загрози.

Важливим є і те, що громадяни здебільшого віддають перевагу демократичним принципам і наголошують на важливості контролю за виконавчою владою. Навіть респонденти з низькою довірою до влади або зневірою щодо дієвості обмежень не заперечують саму можливість їхнього існування за умов певного рівня суспільного консенсусу. Проте дослідження фіксує розрив між визнанням потреби в контролі та практичною неспроможністю наявних інституцій цей контроль здійснити, причому цей розрив респонденти артикулюють самостійно, як «ілюзію контролю». Цей висновок кореспондує з результатами документального аналізу, який зафіксував, що підконтрольні президентській гілці влади інститути стали каналами ухвалення рішень в обхід звичних процедур із далекосяжними наслідками, а Верховна Рада значною мірою втратила свій вплив і не може забезпечити необхідний рівень балансу. Парламент сприймається як ослаблений, суди не мають достатньої довіри, а право на публічний контроль через мітинги формально обмежене, хоча де-факто реалізується.

Також, надзвичайність заходів (тобто розширення повноважень виконавчої влади, швидке ухвалення рішень в обхід стандартних процедур) здебільшого не ідентифікується респондентами як критична загроза сама по собі і часто

виправдовується, але за певних умов: терміновості, необхідності та прямого зв'язку із захистом держави в критичній ситуації. Поза цими умовами респонденти наполягають на поверненні до стандартних процедур або розробці нових, адаптованих до умов воєнного часу.

Основним обмеженням дослідження є неможливість статистичного узагальнення результатів на генеральну сукупність. Вибірка з 21 респондента є неімовірнісною і зміщеною у бік молодших вікових груп, що означає: результати краще відображають досвід молодших громадян, для яких довоєнний період не був частиною дорослого життя. При цьому респонденти старше 25 років продемонстрували якісно інший тип відповідей, зокрема більший скептицизм щодо тимчасовості обмежень та структурніше розуміння динаміки влади, що підтверджує значущість вікового чинника. Попри це, навіть у межах наявної вибірки зафіксовано достатню варіативність позицій для виявлення основних механізмів і формулювання робочих передбачень.

Додатковими обмеженнями є потенційний ефект соціальної бажаності при обговоренні довіри до влади в умовах війни, а також неможливість контролю за зовнішніми чинниками, що впливають на відповіді респондентів (поточна безпекова ситуація, нещодавні події). Отож результати доцільно трактувати як аналітичне уточнення механізмів та робочі передбачення.

Пошуковий характер роботи зумовлює кілька природних продовжень. По-перше, сформульовані робочі передбачення доцільно перевірити на ймовірнісній вибірці, яка дозволила б оцінити поширеність виявлених механізмів і їхній зв'язок із віком, регіоном та досвідом загрози. По-друге, окремої уваги заслуговує темпоральний вимір: лонгітюдний дизайн міг би простежити, як критерії оцінки обмежень змінюються з тривалістю війни, зокрема чи справді відбувається зафіксоване в інтерв'ю зміщення від загрози до обґрунтованості. По-третє, перспективним видається вимір, що проступив індуктивно, але залишився недостатньо представленим у цій вибірці: сприйнята справедливість розподілу тягаря, тобто гіпотеза про те, що легітимність обмежень залежить не лише від їхньої пропорційності загрозі, а й від рівності їх застосування та співмірного розподілу обов'язків, потребує цілеспрямованої перевірки. Нарешті, цінним було б порівняння цивільного сприйняття з перспективою тих груп, які свідомо не включалися до цього дослідження, насамперед військовослужбовців.

Пропоновані зміни до публічної політики

Результати дослідження мають безпосереднє значення для публічної політики в умовах тривалого воєнного стану. Ключова знахідка полягає в тому, що легітимність обмежень не є статичною: вона потребує постійного підтримання через обґрунтування, перегляд і зворотний зв'язок з суспільством. На основі виявлених механізмів можна сформулювати кілька рекомендацій.

Перше: внесення більшої чіткості та прозорості в режим обмежень. Респонденти послідовно вказували на обґрунтованість як ключовий критерій прийнятності. Це означає, що органи влади мають не лише запроваджувати та модифікувати обмеження, а й публічно пояснювати їхню необхідність, зв'язок з конкретною безпековою ситуацією та очікувані результати. Відсутність такого пояснення, навіть за наявності правової підстави, підриває легітимність заходів. Водночас обґрунтування не може підміняти змісту: прозоре пояснення посилює легітимність обмеження, що справді є пропорційним, але не здатне саме по собі узаконити захід, який громадяни сприймають як непропорційний або несправедливо застосований.

Друге: розгляд питання виборів або посилення альтернативних механізмів зворотного зв'язку. Відсутність виборів є болючим процедурним обмеженням для значної частини респондентів, особливо старших і аналітично рефлексивних. Якщо проведення повноцінних виборів залишається неможливим з безпекових причин, необхідно посилювати альтернативні канали участі громадян в управлінні та контролі за владою: громадські ради, публічні консультації, механізми підзвітності місцевих військових адміністрацій тощо. Дослідження показує, що саме відчуття відсутності зворотного зв'язку, а не самі обмеження як такі, є найбільшим джерелом незадоволення.

Третє: посилення реального, а не номінального контролю за виконавчою владою. Виявлений у дослідженні розрив між нормативною потребою в контролі та його фактичною нефункціональністю є одним із найсерйозніших ризиків для демократичної стійкості. Навіть у межах воєнного стану доцільно шукати способи посилення парламентського нагляду, судового контролю та незалежності антикорупційних органів. Ілюзія контролю підриває довіру не лише до конкретних інституцій, а й до самої ідеї демократичного врядування в умовах кризи.

Загалом, дослідження свідчить, що українські громадяни здатні до складної, нюансованої оцінки надзвичайних заходів: вони не відкидають обмеження огулом і не приймають їх сліпо. Вони формулюють критерії, ставлять умови і проводять межу. Завдання публічної політики полягає в тому, щоб ці критерії були почуті, а ця межа — не перейдена.

Використані джерела

Agamben, G., & Attell, K. (2021). *State of Exception*. University of Chicago Press.

Alexseev, M. A., & Dembitskyi, S. (2024). GEOSOCIETAL support for democracy: Survey evidence from Ukraine. *Perspectives on Politics*, 22(4), 1077–1099. <https://doi.org/10.1017/s1537592724000422>

Alexseev, M., & Dembitskyi, S. (2024). Victory-in-freedom: Ukraine's democratic resilience in the face of war. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, (2), 40–55. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.02.040>

Bakke, K. M., Dahl, M., & Rickard, K. (2025). Conflict exposure and democratic values: Evidence from wartime Ukraine. *Journal of Peace Research*, 62(5), 1376–1392. <https://doi.org/10.1177/00223433251347769>

Bianco, W. T. (1994). *Trust: Representatives and constituents*. University of Michigan Press.

Bjørnskov, C., & Voigt, S. (2018). Why do governments call a state of emergency? on the determinants of using emergency constitutions. *European Journal of Political Economy*, 54, 110–123. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2018.01.002>

Bol, D., Giani, M., Blais, A., & Loewen, P. J. (2021). The effect of Covid-19 lockdowns on political support: Some good news for democracy? *European Journal of Political Research*, 60(2), 497–505. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12401>

Chanley, V. A. (2002). Trust in government in the aftermath of 9/11: Determinants and consequences. *Political Psychology*, 23(3), 469–483. <https://doi.org/10.1111/0162-895x.00294>

Davis, D. W., & Silver, B. D. (2003). Civil Liberties vs. security: Public opinion in the context of the terrorist attacks on America. *American Journal of Political Science*, 48(1), 28–46. <https://doi.org/10.1111/j.0092-5853.2004.00054.x>

de Wilde, M. (2015). Just trust us: A short history of emergency powers and constitutional change. *Comparative Legal History*, 3(1), 110–130. <https://doi.org/10.1080/2049677x.2015.1041728>

Dinesen, P. T., & Jæger, M. M. (2013). The Effect of Terror on Institutional Trust: New Evidence from the 3/11 madrid terrorist attack. *Political Psychology*, 34(6), 917–926. <https://doi.org/10.1111/pops.12025>

Dyzenhaus, D. (2006). *The constitution of law: Legality in a time of emergency*. Cambridge University Press.

Easton, D. (1975). A re-assessment of the concept of political support. *British Journal of Political Science*, 5(4), 435–457. <https://doi.org/10.1017/s0007123400008309>

Feinstein, Y. (2018). One flag, two rallies: Mechanisms of public opinion in Israel during the 2014 Gaza War. *Social Science Research*, 69, 65–82. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2017.09.008>

Ferejohn, J., & Pasquino, P. (2004). The law of the exception: A typology of emergency powers. *International Journal of Constitutional Law*, 2(2), 210–239. <https://doi.org/10.1093/icon/2.2.210>

Foa, R. S., & Mounk, Y. (2017). The signs of Deconsolidation. *Journal of Democracy*, 28(1), 5–15. <https://doi.org/10.1353/jod.2017.0000>

Ginsburg, T., & Versteeg, M. (2021). The bound executive: Emergency powers during the pandemic. *International Journal of Constitutional Law*, 19(5), 1498–1535. <https://doi.org/10.1093/icon/moab059>

Godefroidt, A. (2022). How terrorism does (and does not) affect citizens' political attitudes: A meta-analysis. *American Journal of Political Science*, 67(1), 22–38. <https://doi.org/10.1111/ajps.12692>

Hetherington, M. J., & Nelson, M. (2003). Anatomy of a rally effect: George W. Bush and the War on Terrorism. *Political Science and Politics*, 36(01), 37–42. <https://doi.org/10.1017/s1049096503001665>

Hetherington, M., & Suhay, E. (2011). Authoritarianism, threat, and Americans' support for the War on Terror. *American Journal of Political Science*, 55(3), 546–560. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2011.00514.x>

Levi, M., & Stoker, L. (2000). Political Trust and trustworthiness. *Annual Review of Political Science*, 3(1), 475–507. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.3.1.475>

Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2019). *How democracies die*. Penguin Books.

Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69–105. <https://doi.org/10.2307/1951731>

Lundgren, M., Klamberg, M., Sundström, K., & Dahlqvist, J. (2020). Emergency powers in response to covid-19: Policy diffusion, democracy, and preparedness. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3641384>

Lührmann, A., & Lindberg, S. I. (2019). A third wave of autocratization is here: What is new about it? *Democratization*, 26(7), 1095–1113. <https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1582029>

Lührmann, A., & Rooney, B. (2021). Autocratization by decree: States of emergency and Democratic decline. *Comparative Politics*, 53(4), 617–649. <https://doi.org/10.5129/001041521x16004520146485>

Mishler, W., & Rose, R. (1997). Trust, distrust and skepticism: Popular evaluations of civil and political institutions in post-communist societies. *The Journal of Politics*, 59(2), 418–451. <https://doi.org/10.1017/s0022381600053512>

Models of extra-legality. (2006). *Law in Times of Crisis*, 110–170. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511493997.004>

Mueller, J. E. (1970). Presidential popularity from Truman to Johnson. *American Political Science Review*, 64(1), 18–34. <https://doi.org/10.2307/1955610>

Mészáros, G. (2024). How misuse of emergency powers dismantled the rule of law in Hungary. *Israel Law Review*, 57(2), 288–307. <https://doi.org/10.1017/s0021223724000025>

Nikolakakis, N. (2024). Legitimacy, power, and authority: A Weberian perspective. *Sociedade e Estado*, 39(1). <https://doi.org/10.1590/s0102-6992-20243901e49343>

Rohrschneider, R., & Schmitt-Beck, R. (2002). Trust in democratic institutions in Germany: Theory and evidence ten years after unification. *German Politics*, 11(3), 35–58. <https://doi.org/10.1080/714001314>

Rossiter, C. L. (2004). *Constitutional dictatorship: Crisis government in the modern democracies*. Transaction Publishers.

Schraff, D. (2021). Political Trust during the COVID-19 pandemic: Rally around the flag or lockdown effects? *European Journal of Political Research*, 60(4), 1007–1017. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12425>

Steiner, N. D., Berlinschi, R., Farvaque, E., Fidrmuc, J., Harms, P., Mihailov, A., Neugart, M., & Stanek, P. (2022). Rallying around the EU Flag: Russia's invasion of Ukraine and attitudes toward European integration. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 61(2), 283–301. <https://doi.org/10.1111/jcms.13449>

Svolik, M. W. (2019). Polarization versus democracy. *Journal of Democracy*, 30(3), 20–32. <https://doi.org/10.1353/jod.2019.0039>

Useem, B., & Useem, M. (1979). Government legitimacy and political stability. *Social Forces*, 57(3), 840. <https://doi.org/10.2307/2577357>

Valgarðsson, V., Jennings, W., Stoker, G., Bunting, H., Devine, D., McKay, L., & Klassen, A. (2025). A crisis of Political Trust? global trends in Institutional Trust from 1958 to 2019. *British Journal of Political Science*, 55. <https://doi.org/10.1017/s0007123424000498>

VAN HAUWAERT, S. M., & HUBER, R. A. (2020). In-Group Solidarity or out-group hostility in response to terrorism in France? evidence from a regression discontinuity design. *European Journal of Political Research*, 59(4), 936–953. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12380>

Paulsen, M. S. (1994). The most dangerous branch: Executive power to say what the law is. *Geo LJ*, 83, 217.

Gaines, B. J. (2002). Where's the rally? Approval and trust of the president, cabinet, Congress, and government since September 11. *PS: Political Science & Politics*, 35(3), 531–536.

Bermeo, N. (2016). On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy* 27(1), 5-19. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2016.0012>.

Schmitt, C. (2008). *The concept of the political*. University of Chicago press.

Szente, Z., & Gárdos-Orosz, F. (2022). Using emergency powers in Hungary: Against the pandemic and/or democracy? *Pandemocracy in Europe*, 155–178. <https://doi.org/10.5040/9781509946396.ch-008>

Elliot Bulmer (2018) *Emergency Powers* International IDEA Constitution-Building Primer 18. International Institute for Democracy and Electoral Assistance <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/emergency-powers-primer.pdf>

Bisarya, S., & Rogers, M. (2023). *Designing resistance: Democratic institutions and the threat of backsliding*. International IDEA. <https://doi.org/10.31752/idea.2023.76>

Bertelsmann Stiftung. (2026). *Ukraine country report 2026*. BTI Transformation Index. <https://bti-project.org/en/reports/country-report/UKR>

Freedom House. (2025). *Ukraine: Freedom in the World 2025*. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2025>

Romaniuk, P. (2025, July 31). *Коли депутатів менше ніж треба, чи Верховна Рада повноважна?* ОПОРА. <https://opora.ua.org/vybory/koli-deputativ-menshe-nizh-treba-chi-verhovna-rada-povnova-zhna-25765>

Salizhenko, O. (2023, December 8). *У Раді залишилось рекордно мало нардепів. Що далі?* ЧЕСНО. <https://www.chesno.org/post/5807/>

U.S. Department of State. (2025, August 12). *2024 country reports on human rights practices: Ukraine*. <https://www.state.gov/reports/2024-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine>

Президент України. (2022, 19 березня). *Указ Президента України №153/2022: Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року “Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій”*. <https://www.president.gov.ua/documents/1532022-41765>

Додатки

Додаток 1. Характеристики респондентів

№	Ст ат ь	Вік	Регіон проживання	Тип території	Статус ВПО	Близькі в ЗСУ
P1	Ч	25	Київ	Центральна	Так	Ні
P2	Ч	20	Рівненська обл.	Західна	Ні	Ні
P3	Ч	21	Київ/Ірпінь	Центральна	Так	Ні
P4	Ч	22	Київ	Центральна	Ні	Ні
P5	Ч	22	Львів	Західна	Так	Ні
P6	Ч	23	Київ	Центральна	Так	Так
P7	Ч	24	Одеська обл. (село)	Прикордонна	Так	Так
P8	Ч	24	Харків	Прифронтowa	Ні	Ні
P9	Ч	25	Лозова (Харківська обл.)	Прифронтowa	Ні	Ні
P10	Ч	58	Київ	Центральна	Ні	Ні
P11	Ч	23	Кіровоградська обл./Київ	Центральна	Так	Ні
P12	Ж	25	Закарпатська обл.	Західна	Ні	Ні
P13	Ж	30	Київ	Центральна	Ні	Так
P14	Ж	46	Харків	Прифронтowa	Ні	Ні
P15	Ж	42	Харків	Прифронтowa	Ні	Так

P16	Ч	46	Харків	Прифронтowa	Ні	Так
P17	Ч	41	Київ	Центральна	Так	Ні
P18	Ж	31	Київ	Центральна	Ні	Так
P19	Ч	32	Харків	Прифронтowa	Так	Ні
P20	Ч	43	Львів	Західна	Ні	Ні
P21	Ч	51	Харків	Прифронтowa	Ні	Так

Додаток 2. Опитник

Гайд для інтерв'ю

Вступ: Доброго дня. Дякую, що погодилися на розмову. я працюю над магістерським дослідженням про те, як українці сприймають воєнний стан, впроваджені з ним зміни та обмеження. Мене цікавить саме Ваш особистий досвід і Ваша думка. Тут немає правильних чи неправильних відповідей. Я також зазначу, що не представляю жодну політичну силу чи організацію і вся бесіда відбувається лише в межах академічного дослідження. Розмова триватиме приблизно 40 хвилин. Участь повністю добровільна — Ви можете відмовитися від будь-якого запитання або зупинити розмову в будь-який момент. Ваше ім'я та будь-які ідентифікуючі дані не будуть використані. Також з вашої згоди, я запишу нашу розмову? Запис потрібен для точної фіксації Ваших думок.

Блок 0. знайомство.

0.1. Розкажіть трохи про себе: Ваш вік, чим займаєтесь, де ви проживаєте?

0.2. чи змінилося місце проживання після 24 лютого 2022 року?

0.3. Як повномасштабна війна загалом вплинула на Ваше життя?

Блок 1. Сприйняття обмежень

1.1. Що для Вас означає воєнний стан? Що перше спадає на думку, коли Ви чуєте цей термін?

Уточнення (за необхідності): Це для Вас більше про війну, порядок, обмеження, організацію держави, чи щось інше?

1.2. Чи відчуваєте Ви, що воєнний стан обмежив ваші права і свободи?

Якщо так: Можете навести конкретний приклад із Вашого досвіду?

Якщо ні: чому Ви так вважаєте? Що Ви тоді сприймаєте як головний зміст воєнного стану?

1.3 Чи стикались ви чи ваші близькі особисто з обмеженнями в межах воєнного стану? Чи можете їх назвати?

Уточнення (за необхідності):

Кілька конкретних обмежень та заходів Відповідно до Указу Президента та Закону «Про правовий режим воєнного стану»:

- Обмеження свободи пересування та встановлення комендантської години*
- Заборона мирних зібрань, мітингів, демонстрацій*
- свобода слова та інформації*
- Можливість примусового відчуження приватної власності для потреб оборони*
- Заборона проведення виборів та референдумів під час воєнного стану*
- право брати участь в управлінні державними справами*

1.4 Як ви оцінюєте ці заходи? Наскільки це обмеження, на Вашу думку, є виправданим?

1.5. Чи є з цих обмежень такі, які Ви вважаєте більш прийнятними? Чи менш прийнятними? Уточнення (за необхідності): Від чого, на Вашу думку, це залежить?

1.6. Чи є, на Вашу думку, обмеження, які взагалі не повинні застосовуватися навіть в умовах воєнного стану? Уточнення (за необхідності): Чому саме ці?

Б2. Легітимність обмежень

2.1. Ви згадували, що деякі обмеження вважаєте більш прийнятними, а деякі — менш. Коли Ви оцінюєте певне обмеження як виправдане або менш виправдане, що для Вас при цьому найважливіше?

Уточнення (за необхідності): Наявність загрози; довіра або недовіра до тих, хто ухвалює рішення; законність рішення; тимчасовість такого заходу;

2.2. Чи змінюється Ваша оцінка залежно від того, наскільки серйозною Ви вважаєте зовнішню загрозу? Як саме?

Уточнення (за необхідності): Чи можете навести приклад, коли наявність загрози вплинула на Ваше ставлення до конкретного обмеження?

2.3. Чи має значення для Вас, хто саме ухвалює рішення про обмеження? Чому?

Уточнення (за необхідності): Чи ставилися б Ви до цих обмежень інакше, якби більше або менше довіряли тим, хто їх ухвалює?

2.4. Наскільки для Вас важливо, щоб такі обмеження мали чітко визначений термін?

2.5. Чи має значення, чи виглядає таке рішення законним і зрозумілим за процедурою? Чому?

Б3. Повноваження та робота влади у умовах воєнного стану

3.1. Я назву кілька державних інституцій, а ви скажіть наскільки ви їм довіряєте:

1. Судова система
2. Верховна рада
3. Уряд України
4. Президент України

3.2. Чи змінилася Ваша довіра до них після початку повномасштабної війни? Як саме?

3.3. Як Ви вважаєте, чи змінилося під час війни те, хто в державі ухвалює ключові рішення?

3.4. Як Ви ставитеся до того, що під час війни одна людина або інституція може ухвалювати рішення швидше в обхід звичних процедур?

Уточнення (за необхідності): За яких умов це для Вас прийнятно? А за яких уже ні?

3.5. Зараз вибори не проводяться, хоча конституційні терміни повноважень виборних органів завершилися. Як Ви до цього ставитеся?

3.6. Чи можете навести приклад рішення, чи заходу, з моменту початку повномасштабної війни, коли якийсь орган державної влади перевищив свої повноваження?

3.7. Як змінився баланс влади?

3.8. На вашу думку, чи має хтось в умовах воєнного стану контролювати дії і повноваження Президента України?

Уточнення (за необхідності): Хто і як? Якщо ні — чому?

Блок 4. Тимчасовість та нормалізація

4.1. Якщо порівняти початок повномасштабної війни і теперішній момент, чи змінилося Ваше ставлення до наявних обмежень прав і свобод?

Уточнення (за необхідності): Як саме і чому?

4.2. Чи є речі, які на початку війни сприймалися як нестандартні, а тепер уже здаються звичними?

4.3. Чи очікуєте ви, що обмеження, запроваджені в межах воєнного стану, будуть скасовані? Коли, на Вашу думку, це може статися?

Уточнення (за необхідності): Від чого це залежить?

Блок 5. Завершення

5.1. Чи є щось важливе про воєнний стан, обмеження прав або роботу влади під час війни, про що я не запитав, але що Ви вважаєте важливим додати?

Додаток 3. Документальний аналіз нормативно-правової бази воєнного стану (desk research)

Розгляд та аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів України дозволяє зазначити, що воєнний стан в Україні є особливим типом надзвичайних повноважень, який не повністю відповідає класичному визначенню martial law як заміни цивільного врядування військовим. Загалом, у конституційному праві існують два базові підходи до надзвичайних режимів. Англо-саксонська модель, описана **Dicey (1885)**, виходить із принципу верховенства звичайного права: martial law з призупиненням звичайного правового режиму і врядування військовими трибуналами є, за Dicey, «невідомим конституції Англії». Ним визнається лише право застосовувати “необхідну силу” для подолання загрози, причому будь-яка особа несе однакову відповідальність перед звичайним судом за надмірне застосування сили. Континентальна модель (за прикладом l'état de siège), навпаки, передбачає формалізований режим воєнного стану за якого повноваження цивільної влади переходять до військової, а військові трибунали отримують юрисдикцію над цивільними, водночас конституційні гарантії прав можуть бути призупинені (**Dicey, 1885; Gross & Ní Aoláin, 2006**).

З цієї точки зору, воєнний стан в Україні поєднує елементи обох моделей. Від континентальної моделі він запозичує формалізований конституційний режим: воєнний стан є окремим правовим станом, передбаченим Конституцією (ст. 106) та Законом «Про правовий режим воєнного стану» (№ 389-VIII від 12.05.2015), із визначеним переліком обмежень прав і свобод. Від англо-саксонської традиції зберігає безперервність цивільного врядування: цивільні суди працюють (ст. 26 Закону), парламент функціонує, його повноваження автоматично продовжуються (ст. 83 Конституції), а стаття 10 Закону прямо забороняє припинення повноважень Президента, Верховної Ради, КМУ, судів та органів прокуратури в умовах воєнного стану.

Стаття 64 Конституції встановлює перелік прав, що не можуть бути обмежені навіть під час воєнного стану (ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 — рівність, громадянство, право на життя, заборона катувань, свобода та особиста недоторканність, право на звернення, право на житло, захист сім'ї, права дітей, право на судовий захист, право на правову допомогу тощо).

Важливо і розрізнити суміжні правові категорії. Так, воєнний стан за своєю суттю є внутрішньодержавним режимом, тобто він визначає обмеження прав громадян і змінення повноважень влади всередині країни. На потивагу, стан війни є категорією міжнародного права, що фіксує факт збройної агресії та активує норми міжнародного гуманітарного права. При цьому після Другої світової він де-факто став анахронізмом, який не застосовується державами. Саме збройна агресія Росії стала підставою для введення воєнного стану, який замінив Надзвичайний стан, запроваджений 23 лютого 2022 року.

Втім, зв'язок воєнного стану з веденням бойових дій не є прямим. Так, наприклад, дозвіл на застосування Збройних Сил є окремим парламентським рішенням, що санкціонує ведення бойових дій (Закон «Про оборону України», № 1932-ХІІ). Стан війни та дозвіл на застосування ЗС стосуються зовнішньої функції держави, а воєнний стан стосується внутрішньої. Ця різниця важлива, адже дозволяє оцінювати ведення війни окремо від внутрішніх обмежень запроваджених в зв'язку, але паралельно.

У термінах Rossiter (1948), це «конституційна диктатура» у слабкому сенсі: повноваження виконавчої влади розширюються, але вбудовані в конституційний порядок і функціонують під парламентським контролем. Водночас формальна наявність контролю не гарантує його ефективності. Dyzenhaus (2006) позначив такі ситуації як «grey hole»: обмеження формально існують, але фактично можуть не стримувати виконавчу владу.

24 лютого 2022 року, за пропозицією Ради національної безпеки і оборони, Президент України видав Указ № 64/2022 про введення воєнного стану на всій території України. Верховна Рада затвердила Указ того ж дня Законом № 2102-ІХ. Закон «Про правовий режим воєнного стану», не встановлює конкретного чи граничного строку, на який воєнний стан може бути введений. Поміж тим, кожне продовження (традиційно, Воєнний стан вводиться на 90 діб) потребує нового указу Президента та його затвердження голосуванням Верховної Ради. Станом на квітень 2026 року воєнний стан було продовжено понад 16 разів у 90-денних інтервалах.

1 березня 2022 року Україна офіційно повідомила Раду Європи про відступ від зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини (ст. 15 ЄКПЛ) та Генерального секретаря ООН про відступ від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст. 4 МПГПП). Нотифікація містила

конкретний перелік статей Конвенції та Пакту, від яких Україна відступає, що відповідає процедурним вимогам міжнародного права.

Указ Президента № 64/2022 (ст. 3) визначає, що тимчасово можуть обмежуватись права, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції. Стаття 8 Закону «Про правовий режим воєнного стану» конкретизує заходи, які можуть запроваджуватися разом зі створенням військових адміністрацій, зокрема:

- обмеження свободи пересування та встановлення комендантської години;
- запровадження трудової повинності для працездатних осіб;
- примусове відчуження приватної або комунальної власності для потреб оборони;
- заборона мирних зібрань, мітингів, демонстрацій;
- обмеження діяльності політичних партій та громадських організацій, які загрожують суверенітету чи територіальній цілісності;
- встановлення особливого режиму в'їзду та виїзду;
- обмеження у сфері ЗМІ та інформації;
- вилучення радіопередавальних засобів у фізичних осіб.

Стаття 19 Закону прямо забороняє зміну Конституції України, проведення виборів Президента, Верховної Ради, місцевих рад та референдумів під час дії воєнного стану та проведення страйків, масових зібрань та акцій.

Важливо окремо визначити, у який спосіб запровадження воєнного стану впливає на повноваження державних органів та баланс влади.

Аналіз нормативно-правових актів та аналітичних джерел виявляє кілька механізмів, через які відбувається фактична концентрація влади, що виходить за межі формально передбачених Законом надзвичайних повноважень.

Військові адміністрації та місцеве самоврядування. Відповідно до ст. 4 Закону «Про правовий режим воєнного стану», Президент може утворювати військові адміністрації населених пунктів, районні та обласні військові адміністрації. Голови ОВА призначаються Президентом і підпорядковуються вертикалі виконавчої влади, замінюючи обрані представницькі органи. Отож, місцеве самоврядування може де-факто підпорядковуватись президентській вертикалі.

Мобілізація та обмеження виїзду. Слід зазначити, що мобілізація не є складовою правового режиму воєнного стану як такого. Загальна мобілізація регулюється окремо Законом «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (№ 3543-ІІ), і стосується виконання конституційного обов'язку захисту Батьківщини (ст. 65 Конституції), а не обмеження прав і свобод. Разом з тим, мобілізація є певним чином невіддільною від воєнного стану в умовах війни: саме введення воєнного стану є правовою передумовою для оголошення загальної мобілізації, а обмеження виїзду за кордон для військовозобов'язаних чоловіків 18–60 років запроваджене постановами КМУ в контексті мобілізаційних заходів. Закон № 3633-ІХ від 16.04.2024 суттєво змінив мобілізаційне законодавство, зокрема запровадивши обов'язкове оновлення військово-облікових даних. Хоча мобілізація формально стосується обов'язків, а не прав, для громадян вона є одним із найбільш відчутних наслідків воєнного стану, створюючи важливий контекст для дослідження сприйняття легітимності.

Інформаційний простір. 19 березня 2022 року Рада національної безпеки і оборони ухвалила рішення про єдину інформаційну політику, введене в дію Указом Президента № 152/2022. Результатом стало об'єднання основних телеканалів у єдиний інформаційний марафон «Єдині новини». Закон «Про медіа» (№ 2849-ІХ від 13.12.2022) розширив повноваження Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. ВТІ Country Report 2026 фіксує, що довіра до марафону знизилася із 69% на початку вторгнення до 36% у лютому 2024 року. Державний департамент США у звіті за 2024 рік документує, що воєнний стан уможливив безпрецедентний рівень урядового контролю над телевізійними новинами (U.S. Department of State, 2024).

Заборона виборів та політичних партій. Стаття 19 Закону «Про правовий режим воєнного стану» прямо забороняє проведення виборів Президента, Верховної Ради та місцевих рад під час дії воєнного стану. Стаття 83 Конституції передбачає автоматичне продовження повноважень Верховної Ради до першої сесії парламенту, обраного після скасування воєнного стану. Щодо Президента, стаття 108 Конституції встановлює, що Президент виконує повноваження до вступу на посаду новообраного Президента, що забезпечує конституційну безперервність влади.

Станом на березень 2026 року у складі Верховної Ради залишається 393 народних депутати з конституційного складу 450. Вакантні місця мажоритарних округів не

заповнюються через заборону виборів під час воєнного стану (Чесно, 2023); місця списочників, що вибули, частково заповнюються наступними кандидатами з партійних списків. Верховна Рада є повноважною за умови наявності не менш як двох третин від конституційного складу (300 депутатів), отже наразі зберігає повноважність, проте фракція «Слуга народу», яка діє на правах коаліції, де-факто не може забезпечити 226 голосів своїми силами і потребує підтримки інших фракцій (Опора, 2025).

Відсутність виборів має самостійний ефект на концентрацію влади, що виходить за межі формального обмеження виборчих прав. У літературі про демократичний відступ (*democratic backsliding*) вибори розглядаються як ключовий механізм підзвітності: Bermeo (2016) визначає *executive aggrandizement* як поступове послаблення стримувань і противаг, а відкладення виборів навіть на легітимних підставах усуває основний інструмент, через який громадяни можуть притягнути владу до відповідальності. International IDEA у доповіді «Designing Resistance» (Bisarya & Rogers, 2023) включає відкладення виборів на нібито надзвичайних підставах до переліку інструментів, які використовують для ерозії демократії, поряд із маніпулюванням виборчими системами та розширенням виконавчих повноважень [Idea](#). У випадку України це відкладення має об'єктивне обґрунтування (активні бойові дії, мільйони переміщених осіб, неможливість голосування на окупованих територіях), однак його тривалість у понад чотири роки створює ситуацію, коли виконавча влада функціонує без електорального оновлення мандату.

Freedom House у звіті *Freedom in the World 2025* знизив оцінку України саме через безстрокове відкладення президентських виборів ([Freedom House](#), 2025). Водночас питування КМІС від січня 2026 року показало, що лише 10% українців вважають, що вибори мають відбутися до завершення війни, що свідчить про суспільний консенсус щодо обґрунтованості відкладення, але не знімає інституційного ризику.

Роль Ради національної безпеки і оборони як механізму концентрації повноважень. Окремим каналом де-факто концентрації влади є Рада національної безпеки і оборони України (РНБО). Відповідно до ст. 107 Конституції, РНБО є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президенті України. Її рішення вводяться в дію указами Президента. Ключова особливість цього механізму полягає в тому, що рішення РНБО не потребують голосування Верховної Ради — на відміну від законів чи продовження воєнного стану. Це

створює процедурний канал, через який Президент може ухвалювати рішення зі значними правовими наслідками в обхід звичайної законодавчої процедури.

Емпірично, під час воєнного стану РНБО ухвалила низку рішень із далекосяжними наслідками для політичного простору та інформаційного середовища. 18 березня 2022 року РНБО прийняла рішення «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій», введене в дію Указом Президента № 153/2022 від 19 березня 2022 року. Рішенням було призупинено діяльність 11 політичних партій, зокрема «Опозиційної платформи — За життя», «Партії Шарія», «Опозиційного блоку» та інших ([Офіційне інтернет-представництво Президента України](#), 2022). Міністерству юстиції було доручено вжити заходів щодо судової заборони цих партій. Рішення обґрунтовувалось антиукраїнською діяльністю, пропагандою війни та загрозами суверенітету і територіальній цілісності.

19 березня 2022 року РНБО ухвалила рішення про єдину інформаційну політику, введене в дію Указом Президента № 152/2022, результатом якого стало об'єднання основних телеканалів у єдиний марафон «Єдині новини».

Крім того, РНБО систематично використовується як інструмент застосування санкцій, тобто персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів відповідно до Закону «Про санкції». Протягом 2022–2025 років РНБО ухвалила десятки рішень про санкції проти фізичних та юридичних осіб, кожне з яких вводилося в дію указом Президента. Ці рішення стосуються, серед іншого, блокування активів, обмеження діяльності медіа та заборони конкретних підприємств.

З правової точки зору РНБО діє в межах Конституції: її рішення вводяться в дію указами Президента. Цей механізм фактично дозволяє виконавчій владі ухвалювати рішення із суттєвим впливом на права і свободи (призупинення діяльності партій, обмеження медіа, персональні санкції) без парламентського голосування, публічного обговорення та з обмеженим судовим контролем.

Водночас, в Україні система стримувань і противаг не була скасована. [BTI Project](#) (2026) фіксує, що на практиці стримування і противаги часто не працюють належним чином, і що з 2019 року, коли Зеленський фактично отримав контроль над виконавчою владою та парламентською більшістю, Офіс Президента є домінуючим центром прийняття рішень. ВТІ зазначав, що ця підпорядкованість

загострилася після початку повномасштабної війни та введення воєнного стану, хоча в умовах війни єдність державних інституцій стала питанням виживання.

Кабінетне дослідження дозволяє зафіксувати ключовий аналітичний розрив між де-юре та де-факто реальністю українського воєнного стану:

Де-юре закон «Про правовий режим воєнного стану» не надає Президенту прямих додаткових повноважень. Надзвичайні заходи (ст. 8) здійснюються військовим командуванням разом із військовими адміністраціями. Парламент контролює продовження воєнного стану. Суди функціонують. Перелік прав, що не підлягають обмеженню, визначений Конституцією.

Де-факто можлива концентрація влади навколо інституту Президента через кілька механізмів: заміна обраних місцевих рад призначеними військовими адміністраціями; регулювання мобілізації та виїзду; консолідація інформаційного простору; заборона опозиційних партій; блокування виборчого процесу. Кожен із цих механізмів має формальну правову основу, але їхній кумулятивний ефект створює ситуацію, де виконавча влада фактично домінує над іншими гілками.

Цей розрив між формальною рамкою та фактичною практикою є центральним для подальшого аналізу інтерв'ю: він дозволяє зіставити правову реальність зі сприйняттям респондентів і перевірити, чи фіксують громадяни ту ж концентрацію влади, яку документують аналітичні джерела, і як вони її оцінюють.

Додаток 4

Кодова книга.

Кодова книга розроблена двоетапно: дедуктивно — на основі чотирьох теоретичних очікувань (ТО1–ТО4) та аналітичних категорій документального аналізу (ВЛАДА, ОЦІНКА); індуктивно (ІНД) — за темами, що проявилися в інтерв'ю та не передбачалися наперед. Усього сформовано 39 кодів, об'єднаних у 7 код-груп.

Група ОЦІНКА (загальна оцінка обмежень)

Код	Визначення
Оцінка.Виправдано	Респондент оцінює обмеження як виправдане без застережень.
Оцінка.Умовно_виправдано	Респондент приймає обмеження лише за певних умов (тимчасовість, обґрунтування, пропорційність).
Оцінка.Не_виправдано	Респондент оцінює обмеження як невиправдане або зайве.

Група ТО1 (нормалізація)

Код	Визначення
ТО1.Звикання_нормалізація	Респондент описує обмеження як такі, що стали звичною частиною життя.
ТО1.Не_обмеження	Респондент не ідентифікує наявний захід як фактичне обмеження прав.
ТО1.Особисто_не_стосується	Респондент визнає обмеження, але не сприймає його як таке, що зачіпає його особисто.
ТО1.Не_нормалізація	Респондент свідомо відмовляється сприймати обмеження як норму.

Група ТО2 (загроза)

Код	Визначення
ТО2.Зовнішня_загроза	Респондент пов'язує виправданість обмежень із зовнішньою військовою загрозою.
ТО2.Екзистенційна_логіка	Респондент апелює до виживання держави як абсолютного пріоритету.
ТО2.Темпоральність	Респондент диференціює виправданість обмежень за етапом війни.
ТО2.Географія_важлива	Респондент вважає, що масштаб обмежень має відповідати близькості до зони бойових дій.
ТО2.Географія_не_виправдо вує	Респондент заперечує географічну диференціацію загрози.
ТО2.Внутрішня_стабільність	Респондент згадує внутрішні (невоєнні) загрози як підставу для обмежень.

Група ТО3 (довіра)

Код	Визначення
ТО3.Довіра_президент	Висловлювання про рівень довіри до Президента.
ТО3.Довіра_ВРУ	Висловлювання про рівень довіри до Верховної Ради.
ТО3.Довіра_уряд	Висловлювання про рівень довіри до Кабінету Міністрів.
ТО3.Довіра_суд	Висловлювання про рівень довіри до судової системи.
ТО3.Довіра_впливає_на_оцінку	Респондент пов'язує оцінку обмеження з рівнем довіри до влади.

ТО3.Довіра_не_впливає_на_оцінку	Респондент прямо відокремлює оцінку обмеження від рівня довіри.
ТО3.Довіра_змінилась_через_війну	Респондент фіксує зміну рівня довіри після початку повномасштабної війни.
ТО3.Довіра_не_змінилась	Респондент фіксує сталість довіри до або після початку війни.

Група ТО4 (тимчасовість, законність, обґрунтованість)

Код	Визначення
ТО4.Тимчасовість	Респондент згадує визначений термін або зв'язок із закінченням війни як критерій оцінки.
ТО4.Законність_і_процедура	Респондент апелює до законності або процедурної коректності обмеження.
ТО4.Обґрунтованість_раціональність	Респондент вимагає раціонального пояснення необхідності обмеження.
ТО4.Прозорість_і_контроль	Респондент згадує прозорість прийняття рішень та можливість контролю.
ТО4.Невизначеність	Респондент фіксує невизначеність термінів або умов скасування як проблему.
ТО4.Умови_скасування	Респондент називає умови, за яких обмеження можуть або мають бути скасовані.
ТО4.Прийняття_суспільством	Респондент згадує суспільний консенсус як критерій легітимності.

Група ВЛАДА (розподіл повноважень і контроль)

Код	Визначення
------------	-------------------

ВЛАДА.Концентрація	Респондент фіксує концентрацію повноважень навколо Президента або Офісу Президента.
ВЛАДА.Зміна_балансу	Респондент фіксує зміну балансу між гілками влади під час війни.
ВЛАДА.Надзвичайність_допустима	Респондент приймає швидкі рішення в обхід процедур за умов кризи.
ВЛАДА.Повернення_до_процедур	Респондент наполягає на поверненні до стандартних процедур після гострої фази.
ВЛАДА.Потрібен_контроль	Респондент артикулює потребу в контролі за виконавчою владою.
ВЛАДА.Контроль_нефункціональний	Респондент вважає наявні механізми контролю слабкими або номінальними.
ВЛАДА.Ризик_узурпації/вихід_за_межі	Респондент пов'язує концентрацію повноважень із ризиком авторитарного дрейфу.

Група ІНД (індуктивні коди)

Код	Визначення
ІНД.Пропорційність_і_помякшення	Респондент вимагає відповідності масштабу обмеження масштабу загрози.
ІНД.Обмеження_суспільства	Респондент згадує неформальні соціальні наслідки обмежень.
ІНД.Дистанція_влади_від_громадськості	Респондент фіксує зростаючий розрив між владою і громадянами.
ІНД.Зловживання	Респондент згадує конкретні випадки зловживання повноваженнями.

ІНД.Мобілізація_як_контекст	Респондент згадує мобілізацію як контекст оцінки обмежень.
-----------------------------	--